

İRAN'DA MUHARREM AYI AŞURA TÖRENLERİNDE (TAZİYE) KULLANILAN LİTÜRJİK BİR OBJE: HZ. HÜSEYİN'İN SANCAĞINI TEMSİLEN "ALEM" *

A Liturgic Object Used In Iran The Holy Day Of Âshūrâ' On The
Tenth Day Of Muharram: "Standard" Representing The Banner Of
Al-Ĥusayn b. 'Alî b. Abî Ṭâlib

Ayşe DENKNALBANT ÇOBANOĞLU**

Öz

İslam âleminin her toplumunda derin bir üzüntü ve acıyla hatırlanan Kerbelâ Vak'ası, maalesef başta Hz. Hüseyin ve ailesi olmak üzere pek çok yakınının şehâdetiyle sonuçlanmıştır. Kerbelâ Vak'ası, her sene Muharrem ayında Aşure törenlerinde çeşitli etkinliklerle anılmaktadır. Çalışma konumuz, İran Kazvin'de (İmamzade) Halime ve Amine Camii'nin içinde tespit edilen bir "Alem" üzerine olacaktır. Söz konusu alem, düzenlenişi ve kullanım amacıyla dikkat çekici bir malzeme olup, bu çalışmada Şii inancın egemen olduğu coğrafyalardaki kullanımı ve ayrıca Türkiye'de Alevi inancında benzer bir kullanım alanının olup olmadığı araştırılmıştır. Alem, çok sayıdaki alemin metal bir aksam üzerine yerleştirilmesi ve bir kolla taşınmasıyla meydana getirilmiştir. Büyük alemin oluşturan her bir alem üzerinde kitabeler bulunmakta olup alemlerin arasına da elinde kılıç tutan aslan, ejder, koç, keçi, horoz, geyik, tavus kuşu gibi hayvan figürlerinin yerleştirilmesiyle sembolik anlamlar da yüklenmiştir. Ele aldığımız alemler, meydana geldikleri alemlerin çokluğuna göre 4 m. genişliğine kadar ulaşmakta, törenler sırasında kumaş ve tüy gibi objelerle de süslenmektedirler. Araştırmamızda, konu aldığımız alemler ve benzerlerinin İran coğrafyasında aşura törenlerinde kullanıldığı ve dolayısıyla da sayılarının oldukça fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Tespitlerimize göre, alemler İmamzâde ve benzeri kutsiyet atfedilen mekânlarda durmakta, aşura merasimlerinde alemin taşınmasıyla görevli gruplar (desteler), alemin bu mekândan alarak tören yürüyüşlerinde taşımakta, halk da alemin hastalıklara şifa vermesi gibi amaçlarla ziyaret etmektedir. Alemin litürjik kullanımını oluşturan tarihi arka planına bakıldığında, Kerbelâ Vak'asında Hz. Hüseyin'in sancağını taşıyan Alemdarı Hz. Abbas'ın (kolları da kesilmek suretiyle) şehit edildiği ve Hz. Hüseyin'i temsil eden sancağın da düştüğü bilinmektedir. Aşura törenlerinde taşınan alemin, yere düşen sancağı tekrar taşımak ve böylece Hz. Hüseyin'in manevî olarak ölümsüzlüğünü ifade etmek üzere kullanıldığını söylemek mümkündür. Alemin, üzerinde yer alan kitabelerdeki ifadeler ve hayvan figürlerinin sembolik anlamlarının da desteğiyle Hz. Hüseyin'i temsil eden litürjik bir obje olduğu anlaşılabilir ve aşura merasimlerinde kullanılan kısım otağı ya da nahıl gibi diğer sembolik objelerle birlikte ritüel içinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Aşura merasimlerinin düzenli bir şekilde icra edilmeye başlandığı XVI. yüzyıldan itibaren alemlerin yapıldığı, günümüze ulaşan ve müze koleksiyonlarında bulunan alemlerden anlaşılabilir. Alemlerin kullanılışı, tespitlerimize göre İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Azerbaycan gibi Şia görüşünün hâkim olduğu coğrafyalarda görülmekte, Türkiye'de ise Alevi-Bektaşî inancında bu uygulamaya rastlanmamaktadır. Yalnızca Iğdır bölgesinde, el şeklinde (Pençe-i Alî Aba) alemin aşura merasimlerinde kullanılması bölgeye özgü bir ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Alem kullanımı, Şii inancının hâkim olduğu coğrafyalar ile Türkiye'deki Alevi-Bektaşî inancındaki Muharrem ayı törenlerinde görülen farklılıklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Şiilik, Kerbelâ Vak'ası, Hz. Hüseyin, aşura, alem.

* Makalenin Geliş Tarihi: 05.07.2019, Kabul Tarihi: 21.11.2019. DOI: 10.34189/hbv.92.010

** Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı, aysednb@istanbul.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5091-4877>

Abstract

The Karbalā Case, which is remembered with deep sorrow and pain in every society of the Islamic world, has unfortunately resulted in the martyrdom of many people, especially al-Ḥusayn b. ‘Alī b. Abī Ṭālib and his family. The Karbalā Case is commemorated every year on Ashura day in Muharram with specific rituals. This study focuses on a “Standard” that was determined inside the (Imamzadeh) Hazrat Ḥalīma and Amine Mosque, in Qazvin, Iran. This sacred object needs investigation for its arrangement and brought to mind the search for similar object in Turkey. This object is arranged upon placing a number of realms on a metal assembly and carrying them on a metal stick. There are inscriptions on each of the standards that make up the great standard. Symbolic meanings were conveyed by placing animal figures such as lions holding swords in their hands, dragon, rooster, deer, coach, goat, peacock. These standards reach up to a width of 4 m. according to the multiplicity of the standards in which they occur and have a magnificent appearance as they are decorated with materials such as fabrics and feathers during rituals. This study revealed that these standards and similar ones that we are dealing with are used in āshūrā rituals in Iran and therefore their number is quite high. According to the findings, the standards stand in places that are attributed to Imamzadeh and similar sanctity, groups (decks) in charge of carrying the standard in āshūrā rituals take the standard from this place and carry it during the ceremonial marches, and the public visits the standard for healing purposes. The historical background that makes up liturgical use of the standard shows that standard-bearer Hz. Abbas, who was carrying the banner of Hz. Hussein in the Karbalā Case, was martyred and the banner representing Hz. Hussein fell. It is possible to say that standard carried in the āshūrā rituals was used to carry the banner again which fell to the ground and thus was used to express the immortality of the Hz. Hussein. It is understood that it is a liturgical object representing Hz. Hussein with the support of the expressions in the inscriptions and the symbolic meanings of the animal figures on the standard and along with other symbolic objects such as kasim otai or nahil used in rituals, it appears to have an important place in the ritual. Furthermore, it is understood from the standard found in the museum collections that the standards were made in the XVIth century when the āshūrā rituals began to be performed regularly. According to the findings, the use of the standards is seen in geographies such as Iran, Afghanistan, Pakistan, India and Azerbaijan where the Shia view prevails and this practice is not common in the Alevi-Bektashi faith in Turkey. Only in İğdir region, the use of the hand-shaped (Pençe-i Alī Aba) standard in āshūrā rituals appears as a region-specific ritual. Thus, the use of standard, is another differences seen in the month of Muharram rituals in Alevi-Bektashi belief in Turkey’s geography is dominated by the Shiite faith.

Keywords: Iran, Shī’ism, Āshūrā, The Karbalā, Hazrat Hussein, Standard.

1. Tarih Boyunca Alem’in Kullanılışı

Arapçada “yol gösteren, işaret, bayrak” anlamına gelen alem, sancak manasında da kullanılmıştır (Arseven, 1975: 39; Devellioğlu, 1989: 34; Erdem, 1989: 352; Tezcan ve Tezcan, 1991: 3). Alemler yüzyıllar boyunca, bütün milletlerin kültürlerinde işaret, alamet ve bayrak anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Eski Mısırlılar, Asurlular, Türkler, Yunanlılar, Romalılar gibi çeşitli milletlerin sembolleri olarak hayvan figürleri ve değişik objeler görülmektedir (Koşay, 1959: 80-82; Arseven, 1975: 39; Yücel, 1975: 34-36; Erdem, 1989: 352-353). İnsanları birleştiren semboller olarak kullanılan alemlerin ortaya çıkışında dinî güçlerin de etken olduğuna inanılmaktadır (Yavuz, 1927: 181). İlk alemlerin, kuvvet ve kudret sembolü olarak kabul edilen ve eski Türklerde, Oğuzlarda kutsal olan hayvan boynuzları olması muhtemeldir. Türkler için önemli olan ay motifinin de Moğolların bayrağında, Selçukluların alemlerinde

kullanıldıkları bilinmektedir. İslamiyet öncesinde Moncuk, Ongun ya da Boncuk olarak kullanılan kelime, İslamiyet'in kabulünden sonra ise Alem olarak kullanılmaya başlanmıştır. Alem, şekillerinden ötürü mızrağın değiştirilmiş şekli olarak yorumlanmıştır. Memlûk dönemi alemleri iki ağızlı, keskin ve geniş yüzü b biçimleriyle tanınırken, Osmanlı alemleri ise yuvarlak ve zarif formlarıyla dekoratif elemanlar olarak dikkat çekmektedirler. Osmanlı dönemi sancaklarında kullanılan alemler, saltanat sancaklarının en üstünde yer aldıkları için padişahı temsil etmekte ve kıymetli madenlerden, titiz işçilikle yapılmaktaydı (Pakalın, 1946: 47; Tezcan ve Tezcan, 1991: 4-5; Erdem, 1989: 352-354; Güler, 1993: 2-5). Tarikat alemleri ise ait oldukları tarikatların sembollerini taşımakta olup, müritleri bu alem altında toplanırlardı (Karamağaralı, 1973: 250; Ayhan, Göçer, 2016: 171-195; Güler, 1993: 18). Menâkıbnâmelerde hilafet sembolü olarak kullanılan alem, Cebrail, Hızır ve Hz. Muhammed aracılığıyla Hz. Ali'ye bağlanan bir silsilenin de göstergesidir. Alemin kökeni, cennetteki hurma ağacıyla özdeşleştirilmiştir. Mahşerde, Hz. Peygamber'in alemleri/sancağı altında toplanacak Müslümanların bu dünyada elde edecekleri, hurmayla sembolize edilen bilgi ve marifettir. Tarikat sembolizminde alem, mürşidin en yakın dostu olarak görülmüş, alemleri elinde tutarak taşınmasının aslında onu kalbinde taşınması olarak yorumlanmıştır. Alem; hırka, seccade, taç gibi derviş çeyizini oluşturan malzemeler içinde hilafeti temsil eden önemli sembollerden biridir (Gündüzöz, 2017: 89-90; Gündüzöz: 2018: 163-176).

2. Hz. Halime ve Hz. Amine Camii'nde Bulunan Alem

Çalışma konusu, İran Kazvin'de (İmamzade) Hz. Halime ve Hz. Amine Camii'nin içinde tespit edilen bir "alem" üzerine olacaktır. Alem, düzenlenişi ve kullanım amacıyla dikkat çekici bir kutsal obje olup, bu çalışmada Şii inancın egemen olduğu coğrafyalardaki kullanımı, ikonografik anlamları ve ayrıca Türkiye'de Alevî-Bektaşî inancında benzer bir kullanım alanının olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

Kazvin Hz. Halime ve Hz. Amine Camii'nde farklı boyutlarda üç alem yer almaktadır¹. Büyük boyutlu olan ve çalışma konusunu oluşturan alem, ortadaki oldukça yüksek, iki yandakiler ortadan sona doğru küçülerek devam eden 13 alemin, demirden yatay bir aksam üzerine dik olarak yan yana monte edilmesi ve taşınması amacıyla da bir sap kısmı eklenmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Merkezdeki büyük alemin üzerinde Hz. Ali tasviri dikkati çekmekte, bunun iki tarafında elinde kılıç tutan iki aslan figürü bulunmaktadır. Diğer alemlerin arasında da geyik, keçi, koç, deve, tavus kuşu, horoz figürleri yer almaktadır (R.1).

R.1. Hz. Halime ve Hz. Amine Camii'nde bulunan alem (Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

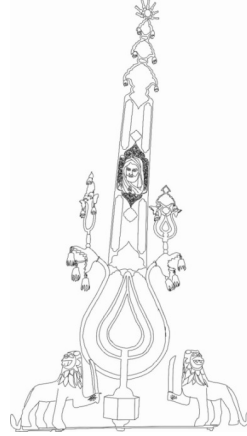
Alemlerin alttan yuvarlak olarak başlayan, yukarı doğru daralarak devam eden ve çok dilimli tepeliklerle sonlanan yassı formları (saifa) üzerinde kitabe, tasvirler ve kartuşlar bulunmaktadır. Sap kısmından sonra boncuk kısmı gelen alemlerde, sap, boncuğun üzerinde ikiye ayrılarak yanlara doğru açılan ve sonları açık ağızla biten ejder formuna sahiptir.

Alemin genişliği ve yüksekliği hakkında bilgi verecek ölçümler yapılamamakla birlikte, tahminimize göre, yaklaşık 4 m. genişliğinde ve yüksekliğindedir. T şeklindeki demir bir aksam üzerine yerleştirilmiş ve demir, çelik malzemelerle yapılmış olan alemin toplam ağırlığının da birkaç yüz kiloya varmak üzere oldukça fazla olduğu bilinmektedir². Büyük alemin oluşturduğu her bir alem üzerinde kartuşlar içine alınmış kitabeler ile ortadaki büyük alem üzerinde Hz. Ali tasviri bulunmaktadır. Kitabeler, kartuşlar ve Hz. Ali tasviri kazıma tekniği ile elde edilmiştir³. Hz. Halime ve Hz. Amine Camii'ndeki alemler, önceki yüzyıllara ait örneklerle karşılaştırıldığında yakın dönem, yani XX-XXI. yy. üretimleri olduğunu söylemek mümkündür. Kitabeler de nispeten az olan ayrıntı fotoğraflardan anlaşılabilirdiği kadarıyla okunmuştur⁴.

2.1. Alemin Bölümleri

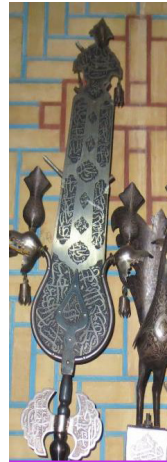
2.1.1. Merkezdeki Büyük Alem: Dilimli tepeliklerle ve ışınal bir formla sonlanan alemin saifasında bordürler ve kartuşlar içinde kitabelere yer verilmiştir. Alemin armudî formu alt bölümünü çevreleyen metal aksam, iki yana açılarak açık ağızlarından sivri dişleri görünen ejder figürleriyle sonlanmaktadır. Üçüncü dilimli tepelik üzerinde, *Bismillahirrahmanirrahim bihi Ayn Sîn* (yanında okunamayan bölüm), ortadaki salbekli şemse formundaki dilimli kartuşta Hz. Ali tasviri yer almak-

tadır. Şemselerin uçlarında *Yâ Sâdâtü's Şüheda* [Ey şehitlerin efendisi] ve *Yâ Ebâ Abdullah* [Ey Abdullah'ın babası], kenarlardaki ince kartuşlardan ilkinde *Bismillahirrahmanirrahim Selâmü Aleyke* [Selam senin üzerine olsun], ikincisinde *Yâ Ebâ Abdullahu'l Hüseyin* ve *Alel Ervah* [Ey Allah'ın kulu Hüseyin'in babası ve ruhların üzerine olsun], diğer yandaki kartuşlardan alttakinde *Elletî Hallet bi Fenâike Es-selâm Aleyke* [Öyle ruhlar ki, çözer/beraat ettirir], üsttekinde ise *Yâ Ebu'l Fazl el-Abbasi Alemdar* [Ey Ebu'l Fazl Alemdar Abbas] yer almaktadır. Alemin armudî formlu alt bölümüne geçmeden önce ortadaki dilimli kartuşta *Yâ Ali bin Ebû Tâlib* [Ebu Tâlip oğlu Ali] yer almakta, iç içe iki bordürden oluşan alt kısmın ilk bordürü Besmele ile başlayıp Ali İmran Suresi 169. ayeti ile sonlanmaktadır. Tam ortadaki damla motifinin içinde *Yâ Fâtmatü'z Zehrâ* yazmaktadır (R.2-3).

R.2. (Sol) Camide bulunan alemin merkezindeki 1. Alem (Denkhalbant Çobanoğlu, 2017)

R.3. (Sağ) Camide bulunan alemin merkezindeki 1. Alemin çizimi (Selma Gül, 2018)

R.4. (Sol) Merkezî Alemin Sağındaki 1. ve 2. Alemler (Denkhalbant Çobanoğlu, 2017)

R.5. (Sağ) Merkezî Alemin Sağındaki 3. Alem (Denkhalbant Çobanoğlu, 2017)

2.1.2. Merkezî Alemin Sağındaki 1. Alem: Alemin dilimli tepeliğinde *Allah Celle Celâlühü*, altında da *Yâ Haydar* bulunmakta, sağdaki ince kartuşlarda sırasıyla *Yâ Mücîbe'd-De'avât* [Ey davetlere karşılık veren], *Yâ Gâdiye'l Hâcât* [Ey ihtiyaçları gideren], *Yâ Ğaffârü'z Zünüb* (Ey günahları bağışlayan), soldaki ince kartuşlarda sırasıyla *Yâ Seyyidü's-Sâdât* [Ey efendiler efendisi], *Yâ Râfi'u'd-derecât* [Ey dereceleri yükselten], *Yâ Settârü'l-Uyûb* [Ey ayıpları örten]" yazmaktadır. Ortadaki küçük dilimli kartuşlarda, *Yâ Settârullah*, *Yâ Cabbâr*, *Yâ Samed*, *Yâ Vahidullah*, *Yâ Kâim*, *Yâ Ğaffâr*, *Yâ Mecîd* yer almaktadır. Armudî formulu alanda, *Yâ Sâhibü'z-zamân Edriknî* [Ey zamanın sahibi bana yetiş] ve *Yâ Kâimu'l Muhammed Edriknî* [Ey Muhammed'in (s.a.v.) desteği bana ulaş] ifadeleri bulunmaktadır (R.4).

2.1.3. Merkezî Alemin Sağındaki 2. Alem: Alemin dilimli tepeliğinde *Allah Celle Celâlühü* altında da *Yâ Haydar* bulunmakta, saifanın iki yanında yer alan ince kartuşlarda sağdakinden Bismele ile başlayan Kalem Süresi 51. ve 52. ayetler sol taraftaki kartuşlarda tamamlanmaktadır. Ortadaki dilimli formulu küçük kartuşlarda sırasıyla *Yâ Kâim*, *Yâ Ehad*, *Yâ Allah*, *Yâ Fâtıma*, *Yâ Samed*, *Yâ Ali*, *Yâ Muhammed*, *Yâ Ğaffâr* isimleri yer almaktadır. Armudî formulu alt kısımda *Yâ Ali bin Ebî Talib* ve *Yâ Ali b. Mûsâ Rızâ* ve ortadaki damla içinde ise *Yâ Kerîmallah* okunmaktadır (R.4).

2.1.4. Merkezî Alemin Sağındaki 3. Alem: Alemin dilimli tepeliğinde *Allah Celle Celâlühü* ve hemen altında da *Yâ Haydar* yazmaktadır. Saifanın üzerindeki ince kartuşlardan sağ tarafta *Es-selâmü Aleyke Yâ Vârisi* ve *Muhammedü'r Rasûlullah Yâ Hammad*, sol taraftaki kartuşlarda ise *Es-selâmü Aleyke Yâ Seyyidü's* ve *Sadâti Yâ Veliyyullah* okunmaktadır. Ortada bulunan dilimli küçük kartuşlarda *Yâ Kâim*, *Yâ Muhammed*, *Yâ Allah*, *Yâ Fâtıma*, *Yâ Mecîd*, armudî formulu alt kısımda ise *Ya Ğaffârü'z Zünüb Ya Rahim* [Ey günahları bağışlayan Ey merhamet sahibi]" ve *Yâ Settârü'l-Uyûb Yâ Rahim* [Ey ayıpları örten Ey merhamet sahibi]" ifadeleri yer almaktadır (R.5).

R.6. Merkezî Alemin Sağındaki 4, 5 ve 6. Alemler (Denkhalbant Çobanoğlu, 2017)

2.1.5.Merkezî Alemin Sağındaki 4. Alem: Alemin dilimli tepeliğinde *Allah Celle Celâlühü* ve hemen altında da *Yâ Haydar* yer almaktadır. Saifanın iki yanındaki ince kartuşlardan sağ tarafta *Es-selâmü Ale'l Hüseyin, Ve Alâ ibn Hüseyin* [Hüseyin'in oğlu üzerine], sol tarafta *Hüseyin Yâ Sarallah* [Allah'ın kızı] ve "*Ve Alî ve Alâ Eshau'l yazılıdır. Armudî formulu alt bölümde Es-selâmü Aleyke* [Selam sana] ile *Yâ Abdullahu'l Hüseyin* [Ey Allah'ın kulu Hüseyin] ifadeleri bulunmaktadır (R.6).

2.1.6.Merkezî Alemin Sağındaki 5. Alem: Alemin dilimli tepeliğinde *Allah Celle Celâlühü* ve hemen altında da *Yâ Haydar* yer almaktadır. Saifanın iki yanındaki ince kartuşlardan sağ tarafta *Yâ Kadiye'l Hâcât* [Ey ihtiyaçları gideren], sol tarafta *Yâ Kamer-i Benî Haşim* [Haşimoğulları kabilesinin ayı], ortadaki dilimli kartuşta ise *Yâ Muhammed* okunmaktadır. Armudî formulu alt bölümde *Es-selâmü Aleyke, Ya Seyyidü'ş Şühedâ* [Ey şehitlerin efendisi], ortadaki damla formulu alanda da *Yâ Kerîm* okunmaktadır (R.6).

2.1.7.Merkezî Alemin Sağındaki 6. Alem: Alemin dilimli tepeliğinde *Allah Celle Celâlühü* ve hemen altında da *Yâ Haydar* yer almaktadır. Saifanın iki yanındaki ince kartuşlardan sağ tarafta *Yâ Haydarem* [Ey Aslanım], sol tarafta *Yâ Safderem* [Ey düşman saflarını yaran/savaşçı] yazmakta, armudî formulu alt bölümde *Es-selâmü Aleyke, Yâ Kâimu'l Muhammed*, ortadaki damla formu içinde de *Yâ Kerîm* okunmaktadır (R.6).

Alemin her iki yanında bulunan çok dilimli şemse formlarından sağdaki üzerinde *Yâ Kamer-i Benî Haşim* [Haşimoğulları kabilesinin ayı] yazısı okunmaktadır. Alemlerin sap kısımlarında görülen dilimli teber formları üzerinde de okunabildiği kadarıyla *Yâ Hâkim, Yâ Halim, Yâ Ğaffar, Yâ Hâkem, Yâ Hakîm* isimleri vardır. Üzerinde hayvan figürlerinin yer aldığı küp formlarından bazıları üzerinde de *Yâ Fâtıma, Yâ Zehra, Yâ eba Abdallah* isimleri görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, alemin sağ tarafındaki düzenleme daha ayrıntılı incelenebilmiş ve burada yer verilmiştir. Alemin sol tarafı da, ayrıntılarına yer vermeye çalıştığımız düzenleme ile simetrik olarak aynı özelliktedir.

2.2. Alemde Kullanılan Hayvan Figürleri

Alemde yer alan hayvan figürleri, ejder, aslan, koç, keçi, deve, horoz ve tavus kuşudur. Sembolik anlamlar yüklenerek kullanılan madeni (bakır olması muhtemel) figürlerin hepsinin üzerinde kazıma tekniği ile kıvrık dallar ve yapraklardan oluşan bitkisel süslemeler yer almaktadır. Ejder figürleri, büyük alemi oluşturan her bir alemin armudî formulu alt bölümünü çevrelemekte ve ejder başları iki yana doğru dönerek sivri dişleri vurgulanmış açık ağızlarla sonlanmaktadır. Alemin her iki ucu da daha büyük ejder başları ile sonlanmakta olup bu başlarda açık ağızlar içinden uzayan diller de görülmektedir. Alemin uçlarında yer alan küçük çingiraklar, ejderlerin de ağızlarına ya da çenelerine de takılmıştır (R.6-7).

Ejder figürü, yüzyıllardır çeşitli kültürlerde, farklı anlamlar yüklenerek sanatın bütün alanlarında kendine geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Türkler tarafından ev-

ren, İranlılar tarafından ise ejderha olarak adlandırılan bu figür, Batı ve Doğu kültürlerinde farklı anlamlara sahip olmuştur (İnal, 1971: 154). Ejder, Uygur kozmolojisinde tabiatın canlanmasını sağlamakla yeniden doğuş ve ölümsüzlüğün, Türk mitolojisinde ise yağmurun yağmasını sağladığı için bolluk, bereket ve su sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Öney, 1969: 171; Esin, 1970: 163-164; Çoruhlu, 2014: 33, 38). Anadolu’da Selçuklu döneminde bolluk, bereket ve su ile ilişkili olarak çörtlenlerde ve çeşme lülelerinde kullanıldığı görülmektedir. Bunların yanı sıra, çift ejder, gök kubbenin sembolü olarak Orta Asya inancında görülmektedir. (Çoruhlu, 2014: 37). Çift ejderler düğümlü gövdeli tasvirleri ve Orta Asya’dan getirdiği koruyucu anlamlarıyla Anadolu Selçuklu dönemi mimarisinde kabartma örneklerle kervansaray ve medreselerde temsil edilmiştir (Öney, 1969: 176-178, 189).

R.7. (Sol) Alemlerdeki ejder figürleri (Denkhalbant Çobanoğlu, 2017)

R.8. (Sağ) Alemlerdeki ejder figürleri (Denkhalbant Çobanoğlu, 2017)

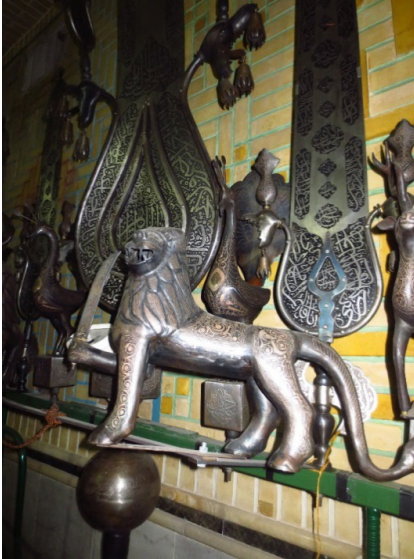
Bunların yanı sıra, bir kahramanın ejderle mücadelesi sonucu onu öldürmesi kompozisyonu Eski Hint’te, İran’da, Uygurlarda görülmektedir. Bu temanın kaynağının Sümerlerdeki Gılgamış Destanı olduğu düşünülürken, Hıristiyanlıktaki St. George’un ejderhayla mücadelesi de aynı kaynağa bağlanmaktadır. Ejderhayla mücadele konusu, Türklerin Orta Asya’dan beri getirdikleri bir gelenektir. Kötülüğün sembolü olan ejderhanın öldürülmesi ya da güç ve kuvvet sembolü olarak ejderhayı öldürme çeşitli anlatımlarda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Firdevsî’nin Şehname’inde Rüstem’in ejderhayı öldürmesi, Sarı Saltuk’un ejderle mücadele etmesi, Hacım Sultan’ın bir ejderhayı yenmesi, Otman Baba’nın köylüyü ejderhadan kurtarması gibi (Ocak, 1983: 172-180; Çoruhlu, 2014: 42-48). *Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyetnâmesi’*nde de ejderle mücadeleye sıkça yer verilmektedir (Gölpınarlı, 1958: 46-47, 50-54, 59-60, 82, 84, 87; Göktaş, 1995: 82-83; Göktaş, 2006: 9-10)⁵.

Ayrıca, konumuz olan alemdeki kullanıma benzer şekilde, ejder figürünün özellikle madeni tarikat malzemelerinde kullanıldığı çeşitli örnekler dikkatimizi çekmektedir. Öncelikle, tarikat alemlerinin de armudî formlu alt bölümlerini çevreleyen

ve iki yanda ejder başları ile sonlanan pek çok örnek bulunmaktadır. Benzer şekilde Memlûklü ve Osmanlı dönemlerine ait çeşitli sancak alemlerinde de ejder figürleri kullanılmıştır (Tezcan ve Tezcan, 1991; Çevrimli, 2012: 198-199). Teberler, keşkül, müttekâlar, kandil ve şamdanlarda da ejder figürü görülmektedir (Çevrimli, 2012: 197-200). Özellikle Hacı Bektâş-ı Veli Müzesi'nde yer alan iki adet Kırkbudak şamdanın kolları, ayrıntılı ve itinalı işçilikleriyle ejder gövdeleri şeklinde düzenlenmiş olup yine bütün ayrıntılarıyla işlenmiş ejder başlarıyla son bulmaktadırlar. Mevlâna Müzesi'ndeki on altı kollu şamdanın ise her bir kolu yassı formda ejder gövdesi olarak düzenlenmiştir (Göktaş, 1995: 48-64; Göktaş, 2006: 1-15; Harman, 2019: 65-68). Alevi-Bektaşî kültüründe ejderle ilgili var olan inançlar da bu figürün objelerde kullanılmasına yol açmış olmaktadır.

Alemde gördüğümüz aslan, kültür tarihi boyunca, Yunan, Roma, Mezopotamya ve İç Asya'ya uzanan bölgelerde en çok kullanılan ve çeşitli sembolik anlamlara sahip olan bir figürdür. Altaylarda tespit edilen örnekler, aslan figürünün Türkler arasında çok erken dönemlerden itibaren kullanıldığını göstermektedir. Hayvan mücadelesi sahnelerinde aslan genellikle kazanan hayvan olarak kullanılmış, böylece de iyinin kötüyü yenmesi ve kuvvet kudret sembolü olarak yorumlanmıştır. Aslanın bu devirlerde aynı zamanda alplik, yiğitlik ve hükümdarlık sembolü olduğu da düşünülmektedir. Aslan sembolizmi, İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra da İslamiyet'ten önceki anlamlarını devam ettirmiştir. Birçok Türk devletinde hükümdarların isimlerinde aslan ismine (Alparslan, Kılıçarslan) rastlanması, aslanın sultanı sembol edebilecek bir figür olmasına bağlanmıştır (Çoruhlu, 2014: 83-103).

R.9. (Sol) Merkezi alemin iki yanında yer alan aslan figürü (Denkhalbant Çobanoğlu, 2017)

R. 10. (Sağ) Alemde yer alan geyik figürü (Denkhalbant Çobanoğlu, 2017)

Aslan figürü kitap sanatlarında sıklıkla karşımıza çıkmakta olup, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde medrese, türbe, cami, saray gibi hemen hemen bütün yapılarda mimari plastik olarak da kendine geniş bir kullanım alanı bulmuştur (Öney, 1969:1-42). Alemde yer alan aslan figürleri ise, merkezde çift olarak yer almakta olup ellerinde birer kılıç tutmaktadır. Vücutları kıvrık dallar ve yapraklardan oluşan bitkisel süslemeyle işlenmiş olan figürlerin yeleleri, çekik badem gözleri ve sivri dişleri vurgulanmıştır (R.9). Aslan figürü tarikat sembolizminde de önemli bir yere sahiptir. Hacı Bektâş-ı Veli'nin *Vilâyetnâmesi*'nde Seyyid Mahmud Hayranî aslana binen ve yılanı kamçı olarak kullanan bir eren olarak geçmektedir (Gölpınarlı, 1958: 49-50)⁶. *Vilâyetnâme*'deki anlatımlar, Hacı Bektâş-ı Veli Müzesi'ndeki şamdanlarda yer alan aslan figürleri ve Alevi-Bektaşî resimleri ya da aslan şeklinde yazılmış Hz. Ali hatlarıyla da görsel olarak somutlaşmıştır (De Jong, 2005: R.15, R.16; Göktaş, 2006: 4-5, 9; Zarcone, 2012: 104-121; Shani, 2012: 122-158; Harman, 2019: 62-64). Burada elinde kılıcı ile görülen aslan figürleri, Hz. Ali'nin *Esedullah* [Allah'ın Aslanı] olarak nitelendirilmesiyle ilgili olmalıdır⁷. Miraç gecesi anlatımlarına göre, Hz. Ali, *El-Haydar* [Aslan] ve *Esad Allah El-Gâlib* [Allah'ın Muzaffer Aslanı] olarak adlandırılmaktadır. Böylece ilgili tasvirler, Alevi-Bektaşîler arasında, Miraç anlatımına bağlı olarak Hz. Ali'nin aslana dönüşmesiyle ilgili olmaktadır (De Jong, 2005: 256-257; Alkan, 2005: 102-107; Taşgın, 2009: 222-224).

Geyik figürleri, alemde kullanılan diğer bir dikkat çekici unsuru oluşturmaktadır. Uzun ve çatalı boynuzları özellikle vurgulanmıştır (R.10). Türk sanatındaki geyik figürleri ve sembolizmi, Altaylarda ve Sibirya'da erken dönemlerden itibaren bu figürün bir totem olarak kullanıldığını göstermektedir. Pazırık Kurganları'ndan çıkarılan buluntular bu görüşü desteklemekle birlikte, geyiğin derisinin ve boynuzlarının şamanlar tarafından sıklıkla kullanılması, şamanın törenlerde vecdi olarak geyiğe dönüşmesi ile açıklanmaktadır. Erken dönemlerden itibaren geyik avı ile ilgili sahneler ve anlatımlar kaydedilmiş, geyik hükümdar kutunun, mutluluk ve refahın sembolü olmuştur. İslamiyet'ten sonra da bu anlamlarını devam ettirmiştir (Çoruhlu, 1995a: 33-39; Çoruhlu, 2014: 223; Dalkesen, 2015: 58-69). Edebi ve folklorik metinlerde barış, huzur, mutluluk gibi anlamlarla karşımıza çıkan geyik figürü böylece Anadolu'da birçok destan, hikâye ve masala konu olmuştur (Cumbur, 1982: 71-94). XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da tarikat yaşamında, şeyh ve dervişlerin kişilik ve faaliyetlerinde geyik figürünün önemli bir yer aldığı anlaşılmaktadır⁸. Hacı Bektâş-ı Veli'nin *Vilâyetnâmesi*'nde geyik ile ilgili rivayetler yer almaktadır⁹. Geyik figürünün dindarlığın ve inanç ile mutluluğa kavuşmanın sembolü olduğu anlaşılmaktadır (Çoruhlu, 1995a: 41).

R.11. (Sol) Alemde yer alan koç ve keçi figürleri (Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

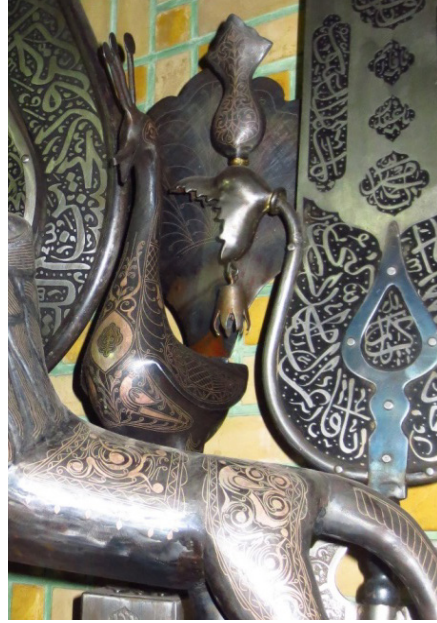
R.12. (Sağ) Alemde yer alan deve figürü (Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Alemde uzun boynuzlarıyla keçi, daha kıvrık boynuzlarıyla ise koç olarak değerlendirilecek figürler de bulunmaktadır. Bu figürlerin de vücutlarında ince yapraklar ve kıvrım dallardan oluşan bitkisel süsleme görülmektedir (R.11). Koç, keçi ve koyun, İslamiyet'ten önce de Türkler'in önemli sembollerinden biri olup koyun ve koç Gök Tanrı'ya kurban edilen hayvanlardı. Hayvan mücadele sahnelerinde de sıkça yer alan bu figürler, Pazırık Kurganı'ndan çıkan eserlerde de görülmektedir. Birer töz ya da ongun olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır¹⁰. Dağ keçisi ise, görünüşü itibarıyla geyiğe daha çok benzediğinden, geyik yerine kullanılan sığun kelimesiyle ifade edilmiştir. Böylece bu figürler, güç, hâkimiyet, bolluk, bereket, huzur ve sükûnet sembolü olarak ifade bulmuştur. Bununla birlikte, İslamiyet'ten sonra bu anlamlarının yanında, Hz. İsmail'in yerini alarak kurban hayvanı olma anlamını da devam ettirmiştir (Çoruhlu, 1995b: 52-60; Çoruhlu, 2014: 223).

Alemdeki diğer bir figür olan deve, uzun boynu, sırtındaki çift hörgücü ile tasvir edilmiş ve diğer figürlerde olduğu gibi yüzeyi bitkisel süslemeyle doldurulmuştur (R.12). İslamiyet'ten önce Türk Sanatı'nda deve, alplik sembolü veya bir ongun olarak görülmektedir. Özellikle erkek deve (buğra) kahramanlar tarafından ongun olarak kabul edilmektedir. Erkek develer, ilah, kahraman ya da hükümdarlara yaraşan bir sembol olarak kullanılmıştır. İslamiyet'ten sonra da benzer anlamın devam ettiği, Dede Korkut hikâyeleri gibi anlatımlarda deve, kahramanların yendiği bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Devenin ongun olması, İslamiyet'in kabulünden sonra da devam etmiş, erkek deve hükümdar veya hanlık sembolü olmuştur (Çoruhlu, 1993: 95-104; Çoruhlu, 2014: 217). Deve figürünün kullanılışı, Alevi-Bektaşî geleneğinde Hz. Ali'nin vefatıyla ilgili karşımıza çıkmaktadır (Gölpınarlı, 1958: 134; De Jong, 2005: 258)¹¹. Benzer anlatım, kullanılan hayvan figürü at olmak üzere, *Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi*'nde de karşımıza çıkmaktadır¹².

R. 13. (Sol) Alemde bulunan horoz figürü (Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

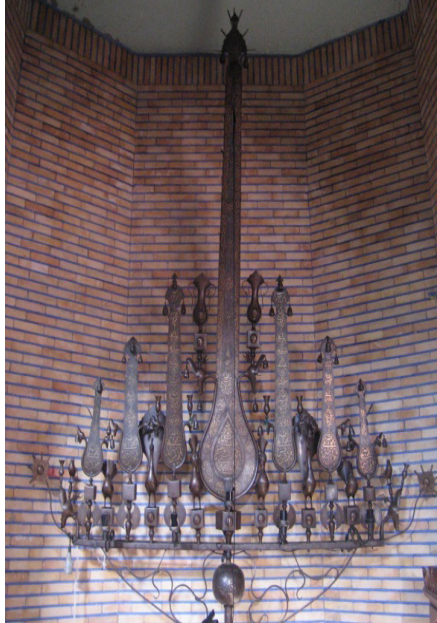
R. 14. (Sağ) Alemde bulunan tavus kuşu figürü (Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

Alemde incelediğimiz bir diğer figür olan horoz, ibiği, kuyruğu ve şişkin gövdesi ile tasvir edilmiştir (R.13). Yüzeyi yine bitkisel motiflerle süslemelidir. İslamiyet öncesi Türk sanatında, Pazırık Kurganı'ndaki lahit ya da elbiseler üzerine applike edilmek üzere hazırlanmış horoz figürleri bir çeşit koruyucu ruh olarak addedilmiş, özellikle beyaz horoz kutsal sayılmıştır (Çoruhlu, 204: 218). Alevi-Bektaşî kültürü içinde baktığımızda, bazı Bektaşî gruplarının törenlere beyaz bir horozu kattıkları görülmektedir¹³. Hacı Bektâş-ı Velî'nin üzerine binerek keramet gösterdiği horoz figürü, tarikat resimlerinde dikkat çekici biçimde kuyruğu tavus kuşunun kuyruğuna benzer şekilde büyük tasvir edilmiştir. Yazıdilikteki Melek tavusunun hem horoz hem de tavus kuşu şeklinde betimlenmesi, Bektaşî inancında da horoz ve tavus kuşu arasında bir ilişki kurularak horozun kuyruğunun fazla vurgulandığını akla getirmektedir (Harman, 2014: 104-105). Alemde ele aldığımız horoz figüründe de benzer uygulama görülmektedir.

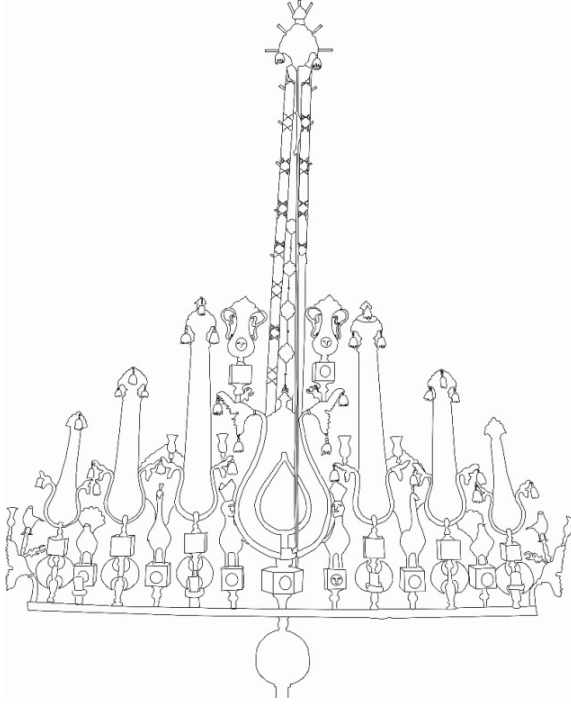
Alemdeki tavus kuşu¹⁴ figürünün gövdesi ise, horoz figürüne benzemekle birlikte, başı üzerindeki telleri ve dilimli büyük kuyruğu ile vurgulandığı görülmektedir (R.14). Antik çağlardaki halk inançlarında tavus kuşu etinin çok geç çürümesinden, hatta çürümediğinin düşünülmesinden dolayı ölümsüzlük simgesi sayılmıştır. Roma sanatında kullanılan bu figür, Erken Hıristiyan sanatından itibaren dini bir içeriğe bürünerek cennet bahçesi sembolü olmuştur. Böylece ölümsüzlük, soyluluk, yeniden

doğuş gibi anlamlara sahip olmuştur. İslam inanışında ise güzelliği, cenneti ve insan ruhunu sembolize etmektedir (Parman, 1993: 387-412; Üryani, 2005: 657-659, 662). Anadolu Selçuklu Dönemi saray çinilerinde çok sık rastlanan tavus kuşu figürünün, Eski İran'daki anlamıyla iktidarı simgelediği düşünülmüştür (Üryani, 2005: 665). İslam tasvir sanatlarında, minyatürlerde gördüğümüz tavus kuşu, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulma sahnelerinde yer almıştır, tavus kuşu yılanla bir olduğu için cennetten kovulmuştur (Turan, 2012: 166-168). Tavus kuşu, Zerdüstilik'te de kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiş ve horoza benzer olarak tasvir edilmiştir. Yezidilik'te de önemli bir yer tutan bu figür, Melek tavus ile özdeşleştirilmiş, iyilik ve güzelliğin kaynağı olarak görülmüştür (Üryani, 2005: 664). Kültürler boyunca ölümsüzlüğü sembolize etmesiyle pek çok simgesel anlatımda karşımıza çıkan tavus kuşu figürü, Şii inancında da Hz. Hüseyin ile özdeşleştirilerek onun ölümsüzlüğünü vurgulayan bir figür olmuş ve İran sanatında da kendine sıklıkla kullanım alanı bulmuştur (Hosseini, 2016: 110-128).

Aynı yapının içinde, farklı büyüklükte iki alem daha bulunmaktadır. Bu alemler de yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız aleme gerek düzenlemeleri, gerekse de sahip oldukları hayvan figürleri ile benzemekte ve yine figürlü süslemeleriyle de dikkat çekmektedir (R.15, 16, 17).

R.15. Camide bulunan ikinci alem (Denknalbant Çobanoğlu, 2012)

R.16. Camide bulunan ikinci alemin çizimi (Selma Gül, 2018)

R.17. Camide bulunan üçüncü alem (Denknbant Çobanoğlu, 2012)

R.18. İran'da Aşura merasimlerinde kullanılan süslenmiş alem (<https://www.irancultura.it/tr/Dinler/knowledge/Islam/Muharrem/Ağustos> 2019)

3. İran'da Muharrem Ayında Aşura Merasimleri (Taziye) ve Hz. Hüseyin'i Temsilen Alem

Yukarıda tanıttığımız alem, sayıları değişmekle birlikte (gördüğümüz örneklerde 7, 13, 21 gibi) birden çok alemin yatay bir demir aksam üzerinde dik olarak yana yana dizilecek şekilde düzenlenmesi ve aralarında da hayvan figürlerine yer verilmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Daha önce, bu şekilde düzenlemesine rastlamadığımız alemin ne amaçla kullanıldığı konusundaki araştırmalarımızda, İran ve Şiî inancın yaygın olduğu coğrafyalarda Muharrem Ayı'nda aşura törenlerinde kullanıldığını tespit etmemiz mümkün olmuştur. Şiî inancında, Muharrem Ayı'nın 10. gününde (aşura), Kerbelâ Vak'ası'nda (Fırlalı, 1998: 518-521; Muhaddisî, 2010: 267-278; Azizova, 2001)¹⁵ Hz. Hüseyin ve yakınlarının şehit edilmesinin anıldığı *Taziye* adı verilen törenler düzenlenmektedir. Alemin litürjik kullanımını oluşturan tarihi arka planına bakıldığında, Kerbelâ Vak'ası'nda Hz. Hüseyin'in sancağını taşıyan alemdarı Hz. Abbas'ın (kolları da kesilmek suretiyle) şehit edildiği ve Hz. Hüseyin'i temsil eden sancağın da düştüğü bilinmektedir. Alemin, üzerinde yer alan kitabelerdeki ifadeler ve hayvan figürlerinin sembolik anlamlarının da desteğiyle Hz. Hüseyin'i temsil eden litürjik bir obje olduğu anlaşılmakta, aşura merasimlerinde kullanılan kasım otağı ya da nahıl gibi diğer sembolik objelerle birlikte ritüel içinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir

R.19. İran'da Aşure merasiminde alemler (https://tr.mehrnews.com/photo/1861535_files/ Temmuz 2019)

Matem ve yas; Eski Mısır, Yunan, Mezopotamya gibi değişik coğrafyalarda, ayrıca Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinde bazı farklılıklar göstermekle birlikte, üstlerine çamur sürmek, saçlarını tıraşlamak, başlarını yaralamak, elbiselerini yırtmak, ağlamak-dövünmek, siyah (bazen beyaz) giyinmek gibi adetlerle tutulmaktaydı. Eski Türkler arasında da benzer uygulamaların yapıldığı bilinmektedir. Türklerde kağanların cenaze törenleri geçit alayı şeklinde yapılır, ağlayıcılar bulunur, yaşlı çadır üzerine bayrak asılır ve burun, kulak, yüz kesici aletlerle yaralanırdı. Araplarda da benzer ritüellerle matem kutsal bir görev olarak görülüyordu (Harman, 2003: 127-128; Topaloğlu, 2010: 501-503; Baş, 2010: 379; Hacıgökmen, 2013: 393-422; Kaya, 2018: 14-18). Müslüman toplumlarda, İslam öncesi geleneklerden kalan bazı matem şekilleri devam ettirilmiştir. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey öldüğünde bazı emir ve haciblerin elbiselerini yırtmak istedikleri, Mevlânâ Celâleddîn Rumi'nin cenazesinde ise katılanların elbiselerini yırtıp saçlarını yoldukları ve yas boyunca matem elbiseleri giydikleri bilinmektedir (Çağrı, 2003: 128-129).

İslamiyet'ten önceki Fars kültürü içinde de matem geleneğinin bulunduğu, örneğin; Perslerin çok sevilen bir komutanın Yunanlılar tarafından öldürülmesiyle üzüntüden elbiselerini yırtıp parçaladıkları, Şehnâme'de geçen anlatıma göre ise, öldürülen Siyâvuş'un babasının siyahlar giyindiği, giysilerini parçaladığı, yüzünü yaraladığı rivayet edilmektedir (Topaloğlu, 2010: 506). Siyâvuş'un yaşadıkları, hem Kerbelâ Vak'ası ile ortak noktalar taşımakta hem de sonrasındaki ritüeller açısından Muharrem merasimlerine benzemektedir (Yarshater, 1979: 88-94; Kaya, 2018: 7-13).

R.20. İran'da Aşura merasiminde alemlerin geçişi (fa.wikipedia.org/Ağustos 2019)

R.21. İran'da Aşura merasiminde alemlerin taşınması (https://www.irancultura.it/tr/Dinler/know-lislam/
Muharrem/Ağustos 2019)

İslam tarihindeki matemlerin en bilineni ise, 10 Muharrem 61 (9 Ekim 680)'de başta Hz. Hüseyin olmak üzere, Kerbelâ'da şehit edilenleri anmak üzere yapılan ve *Taziye* (*Ayin-i Sûkvârî*, *Ezâdârî*) ismiyle anılan matem merasimi olmuştur.

Hız. Hüseyin ve yakınları Kerbelâ'da şehit edildikten sonra, Ömer b. Sa'd Kerbelâ'da kalarak kendi askerlerini defnetmiş, Hız. Hüseyin ve yakınları ise Gadiriyeye köylüleri tarafından defnedilmiştir. Hız. Hüseyin'in başsız gövdesinin gömüldüğü Hair mevkisinin ise kısa zamanda bir ziyaretgâh hâlini aldığı anlaşılmaktadır. Emevîler dönemi, Kerbelâ merasimlerinin başlamasında ilk aşama olarak kabul edilse de Kerbelâ'dan sonraki 300 yıl boyunca merasimlerle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Emevîler devrinin başında unutturulmak istenen Kerbelâ'nın anısı, matem merasimlerinin küçük Şiî gruplar tarafından gizli olarak sürdürülmesiyle canlı tutulmuştur. Hız. Hüseyin'in mezarına erken dönemdeki bilinen önemli ziyaretlerden biri Süleyman b. Surad'ındır. Hız. Hüseyin ve yakınlarına yardım edemeyişlerine çok üzülen Süleyman b. Surad, Tevvâbın adı verilen hareketin liderliğine seçilmiş ve Hız. Hüseyin ile yakınlarının intikamını almak istemişlerdir. Kerbelâ Vak'ası'ndan 4 sene sonra, Hız. Hüseyin'in mezarı başında bir gece ve gündüz kalarak feryad-figanlarla pişmanlıklarını dile getirmiş ve tövbe etmişler, namaz kılarak rahmet dilemişlerdir. Bu olay, Taziye merasimlerinin gayriresmî başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Abbasiiler döneminde ise İmam Cafer es-Sâdık, İmam Ali Zeynelabidin ve İmam Muhammed Bakır insanları Şiî geleneğe göre Hız. Hüseyin'ini anmaya yönlendirmiş, Kerbelâ'da mersiyeler ve makteller okunmuş, Hız. Hüseyin'in anılması için yas merasimleri düzenlenmesi salık verilmiştir (Kaya, 2018: 18-26; Uludağ, 1991: 250-251; Topaloğlu, 2010: 504-505). Taziye törenleri, ilk başlarda Şiî mezhebini kabul eden halk tarafından yapılmakla birlikte, zamanla bütün topluma mal olarak günümüzde Şiî dinî törenlerinin en önde geleni olmuştur. Muharremle ilgili ilk resmî matem törenlerinin Büveyhîler döneminde Sultan Muizu'd-Devle (945-967)'nin verdiği emirle, aşura merasimleriyle başladığı ileri sürülmektedir. Sultan Muizu'd-Devle, Kerbelâ şehitlerini anmak için Muharrem ayının ilk on gününü matem ilan etmiş, bütün Bağdat halkının çarşı ve dükkânlarını kapatmasını, siyah giyinmelerini ve matem tutmalarını emretmişti. Fatimiler ve Şia'nın resmî olarak oldukça desteklendiği İlhanlılar'da, ayrıca Timurlular dönemlerinde de matem merasimlerinin kurumsallaşarak devam ettiği izlenmektedir (Kaya, 2018: 27-40; Uludağ, 1991: 250-251; Şahin, 2008: 146-147; Cheraghi, 2010: 233-234; Topaloğlu, 2010: 505; Baş, 2010: 380). İran'da Şiî'liğin XVI. yüzyılda resmî mezhep olarak kabul edilmesiyle, Kerbelâ Vak'ası her yıl anılgelmiştir (Cheraghi, 2010: 234). Taziyeler, Safevîler'in son yıllarında oldukça revaç bulmuş, Kâcarlar'da bu merasimler geleneksel olarak yapılmaya devam etmiştir (Topaloğlu, 2010: 507; Baş, 2010: 385)¹⁶.

R.22. İran'da Aşura merasimlerinde alemin taşınması
(www.islamidavet.com/092017/asuratoreni/Kasim 2019)

R.23. Şiraz'daki Aşura merasimlerinde alemin taşınması (<https://tr.mehrnews.com/photo/1866966/%C5%9Eiraz-kentinde-A%C5%9Fure-g%C3%BCn%C3%BC-matem-merasimi#gallery-159>/Ekim 2019)

XVI. yüzyıldan itibaren, Safeviler döneminde matem merasimlerinin şölensel bir havada ve oldukça büyük çaplı olarak düzenlendiği görülmektedir. Safevilerin, matem merasimlerini kendi meşruiyetlerini arttırmak için kullanmalarıyla da merasimler büyük bir coşku ve duyguyla desteklenmiştir. Bu döneme kadar merasimlerde uygulanan ritüeller Safeviler devrinde son şeklini almıştır (Kaya, 2018: 40-42).

Ay yılına göre Muharrem ilk ay, aşura bu ayın 10. günü, Taziye ise Muharrem ve aşura ile ilgili uygulamalar ve söylencelerle oluşan ritüellerin bir araya gelmesiyle oluşan merasimdir. Hem İslamiyet öncesi, hem de İslamiyet sonrası geleneklerle bağlantılı olduğu gibi, yalnızca Şîi değil, Sünnî toplumla da ilişkili olduğu görülmektedir. Bu ritüel, uygulamalardaki bazı farklılıklarla Şîi inancın egemen olduğu coğrafyalarda karşımıza çıkmaktadır (And, 2002: 33, 38). Şîi dindarlığında en güçlü unsurlar olan Hz. Hüseyin ve Kerbelâ için tutulan yaslarda meclisler ve burada okunan eserler (Maktel-i Hüseyin) oldukça önemlidir. Bu meclislerde Kerbelâ tekrar yaşanmaktadır. Muharrem ayının ilk gecesi başlayan meclisler onuncu gününe kadar devam eder ve *Ravzahani*'lerin okuduğu *Maktel-i Hüseyin*'lerle coşkulanan halk uyumlu bir ritimle sine döverler (Kaya, 2018: 57-64).

İran'da, aşura merasimlerin ağırlık noktasının *Deste-ezâ-dârî* denilen geçit alayı olduğu anlaşılmaktadır. Kerbelâ Vak'ası'nın gerçekleştiği aşura gününde *Deste* adı verilen 10-20 kişiden oluşan siyah giyimli erkek grupları yüzlerce kişilik topluluklar meydana getirirler (R.19-20-21). Deste, Hz. Hüseyin ve diğer imamların matemlerine yönelik merasimlerde mescitte, sokakta ya da meydanlarda *Sinezenler* okumak amacıyla bir grup insanın bir araya gelerek gerçekleştirdikleri etkinliklerdir (Muhaddisi, 132-133). En yaygın Muharrem'de sokak merasimlerinde yer alan destelerdir. Destelerde *Sinezen* ve *Zincîr-zenler* de yer almaktadır. Her mahallenin bir destesi bulunmaktadır. Desteler bir yerde toplanıp ve bir güzergâh belirleyerek yürüyüş *Deste-revî* yaparlar. Bu yürüyüşün sorumluluğunu ise *Deste-gerdân* üstlenmektedir. Deste, cami ya da imamzadenin önüne gelince, *Sinezenler Sinezeni* denen ağıtlar eşliğinde göğüslerine vurarak ritmik hareketler yaparlar (R.24). *Zincîr-zenler* ise yine müziğin ritmine uyarak bir zincirle sırtını döver (And, 2002: 42, 44 ; Çakır, 2008: 89-96; Topaloğlu, 2010: 508; Öz, 2011: 203-204; Kaya, 2018: 72-88). Desteyi oluşturan grup, tüy ve kumaş gibi malzemelerle süslenmiş olan alemler bulunduğundan alarak merasim yürüyüşünde taşırlar (R.18). Farklı boyutlardaki bu alemleri, oldukça ağır olmasına rağmen bazen tek kişinin taşıdığı da görülmektedir (R.22-23). Kalabalık insan topluluğu içinde yükselen alemler, önemli simgesel objelerdir. Bu merasimler esnasında taşınan şehit Kasım'ı temsilen kasım otağı ve Hz. Hüseyin'in şehit edildikten sonra cenazesinin taşındığı katafalkı temsilen de nahıllar da bu simgesel anlatımları güçlendiren unsurlardır (And, 2002: 45-46).

Şüphesiz bu merasimler, ilk defa tanık olanlar için oldukça ilginç anlar olmaktadır. Evliyâ Çelebi, 11 Kasım 1655'de İran'da Dergezin'de gördüğü Muharrem merasimlerini "Aşura günü ve Maktel-i Hüseyin" başlığı altında anlatmaktadır (Kahraman, Dağlı, 2010: 476-478)¹⁷. XVII. yüzyıl başlarından itibaren Batılılar'ın yaptığı seyahatlerde, çoğunluğu İran üzerine olmak üzere bu merasimlerin kaydedildiği bilinmektedir (And: 2002: 34-35)¹⁸.

R.24. Tahran'da alemin önünde dövünen kadınlar
(www.postseyyah.com/gallery/asurairan/Kasım 2017)

Seyyah Valle, İsfahan'da tanık olduğu merasimde, destelerin ellerindeki mızrak ve kılıçlarla kapıştıklarını, bu destelerin her birinin gösterişli bir dekorasyona sahip alemler olduğunu, karşılaşmayı kazanan destenin ganimeti ve alemler Şah'ın sarayına götürdüğünü kaydetmektedir (Kaya, 2018: 40-54)¹⁹. Chardin de seyahatnamesinde 1667'de İsfahan'da aşura merasiminde gördüğü desteyi anlatmaktadır. Destenin önünde yürüyen yirmi kadar bayrak, flama, madenden hilal ve el şeklinde alemler bulunduğunu söyleyen seyyah, bütün bunların açık renk bir tülle kapalı olduğunu, böylece alemlerin savaş için olmadığını gösterildiğini belirtmektedir. Sonrasında merasim için yine ayrıntılı bilgiler verir (And, 2002: 45).²⁰ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, 1620'li yıllara ait seyahatnamelerdeki tasvirlerde dramatik anlatım ve temsil ön plana çıkmıştır. Böylece Safeviler döneminde merasimler silahlar, tabutlar, nahıllar, insan maketleri, ayrıca alemlerle tiyatral bir nitelik alarak taziyeye dönüşmüştür (R.25). Taziye temsilleri, Kâcarlar döneminde oldukça popüler olsa da İran'da 1930'lu yıllardan itibaren en yaygın yapılan aşura merasimi, geçit alayları oluşturan desteler ve *ravzahani* meclisleridir (R.26) (Kaya, 2018: 53-54)²¹.

R.25 (Sol) Safevi dönemine ait alem (tr.pinterest.com/Ekim 2019)

R.26 (Sağ) Kaçar dönemine ait üçlü düzenlemeli alem
(bellmans.co.uk/Ekim 2019)

4. Şia İnancının Hâkim Olduğu Diğer Bölgelerde Aşura Merasimlerindeki Uygulamalar

Türk kültür coğrafyası içinde Taziye merasimlerinin gerçekleştiği Azerbaycan'da, merasimler büyük camilerden birinde yapılır. Burada alem, sandukayla birlikte bulunur. Gençler aşura merasimlerinde alemleri camiden alarak dolaştırırlar. Güney Azerbaycan'daki Afşar Türkleri de üzeri ayetlerle bezeli el şeklindeki alemleri (Pençe-i Ala Aba) aşura merasimlerinde kullanılmaktadırlar. Gürcistan'daki merasimlerde ise alemlerle birlikte bulunan pir sandukasının kumbarasına para atılarak hayır yapılmaktadır (Kalafat, Bayatlı, 2010: 220-221).

Hindistan'daki Taziye merasimleri, Hint kültür ve inançlarının da harmanlanmasıyla oldukça görkemli gerçekleştirilmektedir. 17 Ocak ve 31 Ocak 1857 yıllarında yayınlanan *The Illustrated London News*'teki gravürlerde Kalküta'daki Muharrem törenleri resmedilmiştir (R.29). Gravürlerde fillerin yanı sıra Burak maketleri ve uçlarında hilal ya da el şekli bulunan alemler gibi görsel imgelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Hindistan'daki merasimin ağırlık noktasını Hz. Hüseyin'in mezarı şeklindeki nahıl oluştururken, sokaklarda müzik eşliğinde mızrakların, tabutların gezdirildiği, mersiyelerin okunduğu, öykülerin anlatıldığı, pek çok uygulamanın bir arada olduğu daha karmaşık ve hareketli bir merasim söz konusudur. Alemler ise, *Pençe-i Haydar*, *Alem-i Abbas* gibi özel isimler almakta olup, el şeklindeki alem (Pençe-i Haydar), Hz. Peygamber ve en yakınlarını (Hz. Ali, Hz.Fatımatü'z Zehra, Hz.Hasan, Hz.Hüseyin) temsil eder (R.27). Aynı el biçimindeki alem, İran'da da kullanılmaktadır (R.25). Hz. Hüseyin'in atı için düzenlenen nal şeklindeki alemin adı ise

Nal-ı Sahib'tir. Alem geçit alayları, Muharrem'in 8. ve 9. gecesinde yapılır. İlk alem *Fatahe Furhat*, ikinci alem ise *Yadigâr-ı Hüseyinî* adını taşımaktadır. Muharrem'in 10. günü (aşura) geldiğinde, sokakta dolaştırılan tabutlar ve alemler Kerbelâ Meydanı adı verilen yere getirilmektedir. İki tabut suya atılırken, çiçekler ve kumaşlarla süslenen alemlerin üzerindeki bezemeler ise birkaç kez suya sokulmakta ve Hz. Hüseyin'in susuzluğu hatırlatılmaktadır (And, 2002: 47-49).

R. 27 Hindistan, Haydarabad'tan Alem (Hyder, 2006)

R. 28 Hindistan, Haydarabad'tan Alem (metmuseum.org/457977/Ekim 2019)

R. 29 Hindistan Kalküta’da Muharrem merasimleri (And, 2002)

Bunların yanı sıra, yine farklı coğrafyalardaki aşura merasimlerine baktığımızda, Afganistan’da Mezar-ı Şerif bölgesinde yaşayan Hazaralar da alem kullanımı olduğu görülmektedir. Caferi mezhebini ne zaman seçtikleri kesin olarak bilinmeyen Hazaralar’ın Şah Abbas Safevi (1589-1629) döneminde Caferi oldukları bilinmekte, bu mezhebe bundan önceki zamanlarda, bir süreç içinde geçtikleri kabul edilmektedir (Mohammadi, 2016: 16-17). Mezar-ı Şerif, bir rivayete göre Hz. Ali’nin naaşının defnedildiği yer olarak bu adı almış ve Afganistan şehirleri arasında en kutsal şehir kabul edilmiştir. Burada, Hz. Ali’ye atfedilen türbe, etrafında da bir cami ve külliye bulunmaktadır. Buradaki Taziye merasimleri, Muharrem’in birinci gününden başlayıp 12. gecesine kadar devam etmektedir. Mezar-ı Şerif’teki merasimlerde, alemin önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Her caminin içinde, Hz. Abbas’ın Kerbelâ’da taşıdığı sancakı temsilen bir sancak bulunur ve buna *Alam* adı verilmektedir. Kırmızı ve yeşil kumaşlarla süslenerek caminin ortasına yerleştirilen Alam’ı camiye gelenler ziyaret etmektedir. Hazaralar için çok önemli olan bu alem, Muharrem ayı dışında da ziyaret edilmektedir. Halk, bir sorunu olduğunda, çözüleceğine inanarak alemi ziyaret eder. Hastaların boynuna, alemin üzerinde bulunan kumaşlar asıldığında şifa bulduğuna da inanılmaktadır (Hussein, 2005: 85-87; Mohammadi, 2016: 23). Merasimlerde konuşmalar, Sinezenlerin ağıtları yer alırken, törene katılanlara su dağıtan *Sakkalar*’ın önemli görevleri vardır. Muharrem’in 7. gecesini, sancak taşıma *Alamkaşi* töreni gerçekleştirilmektedir. Bir önceki gece, belirlenen kişiye alem teslim edilir, bu kişi alemi evine götürür. 7. gecede, gençlerden oluşan topluluk alemi almak için bu kişinin evine gider ve bir kişi alemi omuzladığında, okunan şiirlerin eşliğinde göğüslerine vurarak yüksek sesle *Ya Abbas* diye bağırarak alemi camiye getirirler. Muharrem’in 10. gecesini ise iki saf hâlinde düzenlenen deste, caminin önüne gelir ve yaşça büyük biri alemi omuzlayarak destenin önüne geçer. Şiirlerle ve göğüslerini döverek Hz. Ali’nin türbesine doğru yola çıkarlar. Mezar-ı Şerif’teki bütün camiler kendi alemle-

riyle birlikte gelir ve türbenin avlusunda alemler bir yerde toplanır. Alemi getiren kişi merasimin sonuna kadar alemin yanından ayrılmaz (Mohaddasi, 2016: 25)²².

Pakistan'da, Lal Şahbaz Kalender'in türbesini ve dergâhını barındıran önemli bir sufi merkez olan Sehwan şehri bulunmaktadır. Sehwan'daki bu Ortaçağ Kalenderi sufi merkezinin özellikle Türkiye'deki Alevilik ve İran'daki Şiîlikle benzer bulunan ritüelleri dikkat çekmektedir. Burada da Muharrem'in ilk on günü Kerbelâ şehitlerini anmak için geleneksel törenler düzenlenmektedir. Bu törenlerde tövbe-kârlar, davulların ritmiyle, elleriyle kollarının üst kısmını döverek Kerbelâ'da Abbas'ın kesilen kollarını anmaktadırlar. Muharrem'in ilk on gününde sadece yas törenlerini yönetmek için türbeden çıkarılan bir alem bulunmaktadır. Şahbaz Kalender'e ait olduğu söylenen bu 800 yıllık alem, *Gajgah* adıyla bilinmekte olup türbede Şahbaz'ın sandukasına bağlı durmaktadır. Burada ileri sürüldüğü üzere, Kalenderiler İslam içinde alemleri (şancak) dinî kimliğin bir simgesi olarak kullanan ilk gruplardandır. Bu iddiaya göre, İran, Irak ve Hindistan'daki Muharrem merasimlerinden önce Kalenderilerde alem kullanımı vardı. İlk Kalenderilerin belirli bir merkezî teşkilatlanması olmasa bile, İslami şeriata uymadıkları bilinmektedir. Buna göre, Kalenderiler, daima Hz. Hüseyin'e atfedilen ve dinî bir ikon olan alem ile geziyorlardı (Khan, 2016: 268, 271-272)²³. Ortaçağ Anadolu'sunda da marjinal sufi topluluklar olarak tanınan Kalenderilerin ellerinde taşıdıkları alem ile ilgili başka kaynaklarda bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır (Ocak, 1992: 158-169).

Türkiye'de Alevi geleneğinde, Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbelâ'da şehit edilmesinin ve On İki İmamlar'ın anısına Muharrem Ayı'nda, 12 gün Muharrem Orucu tutulmaktadır. Muharrem Ayı'nın 1. günü başlayan oruç, 13. günde aşure ve lokma (etli ekme) dağıtılmasıyla tamamlanmaktadır. Geleneksel olarak oruç sırasında Hz. Hüseyin'in anısına su içilmez, hiç bir sıvı kana kana tüketilmez. Kurban kesilmez, et ve süt ürünleri tüketilmez. Tıraş olunmaz, çok sık giysi değiştirilmez, siyah giysiler tercih edilir. Düğün gibi eğlencelere ara verilir. Oruç boyunca cem yapılmaz. Akşamları Kerbelâ olayını anlatan kitaplar (Maktel-i Hüseyin) okunup mersiyeler söylenmektedir. Burada amaçlanan beden maddi olarak terbiye edilmesinin yanında, manevi olarak da Kerbelâ'yı, Hz. Hüseyin ve yakınlarının yaşadıklarını hissetmektir. Oruç sonunda maddi gücü yetenler kurban keser, toplu hâlde pişirilen aşure herkese dağıtılır. Kurban ve lokma, İmam Zeynel Abidin'in Kerbelâ'dan kurtulması ve soyun ondan devamını kutlamak içindir. Günümüzde cemevlerinde düzenlenen etkinliklerle Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri anılmaktadır. Ayrıca cem ibadeti esnasında da sakka suyu hizmetiyle su dağıtılarak Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri yad edilmektedir (And, 2002: 61; Çakır, 2008: 96-111; Yaman, 2016: 77-78, 86; Ersal, 2016: 347-367; Yaman, 2009: 372-373). Alevi geleneğinde, yukarıda anlatıldığı üzere, Şia coğrafyasından farklı bir uygulama görülmekte, Muharrem ayında Şiîler tarafından gerçekleştirilen dövünme, yaralama ya da alem, kasım otağı, nahıl gibi sembolik malzemelerin kullanıldığı matem töreni geleneği bulunmamaktadır. Ancak, kaynaklardan öğrendiğimize göre, İstanbul'da 19. yüzyılın sonlarında halı, çay, silah gibi malzemelerin ticaretini

yapan İranlıların sayısı, on binden fazladır. Yerleştikleri üç handan en büyüğü olan Valide Han'da Muharrem ayında merasimler için hazırlıklar yapılmaktaydı. Binlerce izleyicinin toplandığı bu merasimlerde Hz. Muhammed'in el şeklindeki bir aleme takılı sancağı taşınıyor, şehitleri temsil eden çeşitli maketler dolaştırılıyordu. Bu törenlerde ciddi yaralanmalara yol açan zincirle dövünme ve kesici aletle başlarını kesme faaliyetleri de gerçekleştiriliyordu. Bu tasvirlerden, o dönemde İstanbul'da yaşayan İranlılar'ın benzer Taziye törenlerini de burada da gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır (And, 2002: 58-60). İstanbul'daki İranlılar Muharrem ayında Valide Han'da yaptıkları merasimden başka, aşura gününde ise Üsküdar Seyit Ahmet Deresi'nde bir merasim düzenlerlerdi (Çakır, 2008: 77-80).

Türkiye'de, Şia geleneğinde aşura merasimleri, tespit edebildiğimiz kadarıyla günümüzde Caferilerin bulunduğu Iğdır'da ve köylerinde gerçekleştirilmektedir. Buralarda *Elem* denilen Kur'an ayetleri yazılı yeşil bayraklar takılan el şeklindeki (Pençe-i Al-i Aba) alemler oldukça yaygındır (And, 2002: 67) (R.30-31). Iğdır ve çevresinde aşura merasimlerinde, Elem (alem) bezeme ve kasım otağı gibi sembollerin kullanıldığı görülmektedir. Alem süslenir, destelerin hazırladığı programa göre ağıtlar, mersiyeler söylenir. Ağıtlarla göğüslerini ve sırtlarını döverler. Merasimin yapılacağı köy camine gelindiğinde aleme para ve kumaş bağlanarak adak adandıktan (Nezir) sonra alemin altından geçilmektedir. Devam eden törende baş çıttırma, şerbet verme, Nezir ve Nezir Yemekleri gibi ritüeller uygulanır (And, 2002: 70-72; Çakır, 2008: 87-89; Kalafat, Bayatlı, 2010: 220; Işık, Özdemir, 2012: 451-454; Türk, Beder, 2016: 312-320). Ayrıca Iğdır'da uygulanan bir ritüel olarak da *Alem coştı* ile karşılaşılmaktadır. Buna göre, Aşura günü öğlen vakti, yani Hz. Hüseyin'in şehit edildiği anda alem onu taşıyan kişinin kontrolünden çıkar, onu taşıyanı da peşinde sürükleyerek kalabalığın içine dalar. Alem kimin yanında durduysa onun aleme nezir bağlaması gerektiğine inanılmaktadır. Tiyatral bir şekilde uygulanan bu ritüel günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur (Beder, 2011: 21-22).

R.30(Sol) İran'da Aşura merasimlerinde dolaştırılan Pençe-i Ali Aba alemi (www.fetihmedya.com/Ekim 2019)

R.31 (Sağ) Iğdır'da Aşura merasimlerinde dolaştırılan Pençe-i Ali Aba alemi (Işık, Özdemir, 2012).

4. Değerlendirme ve Sonuç

İslam tarihi boyunca derin bir üzüntüyle hatırlanan Kerbelâ Vak'ası, farklı kültürlerde ve coğrafyalarda karşımıza hemen hemen ortak Taziye merasimleriyle çıkmaktadır. Özellikle Şii mezhebin hâkim olduğu ülke ve bölgelerde bu anlatım kendi içinde bazı litürjik malzemelerin kullanılmasını sağlamıştır. Kasım otağı, nahıl gibi kutsal objeler; şehitlerin Taziye merasimlerinde temsilini sağlayan objelerdir. Bu çalışmada konu aldığımız *Alem* de benzeri şekilde sembolik anlamlar yüklenmiş litürjik bir objedir. Yüzyıllar boyunca çeşitli kültürlerde, çeşitli şekillerde karşımıza çıkan alemler, bazen ait oldukları toplulukları temsil eden işaretler olmuş, bazen de Osmanlı dönemi örneklerinde gördüğümüz gibi sancak taşımışlardır. Tarikatlar gibi belli bir grubu da temsil eden alemler, aynı anda birden fazla olsalar da birbirlerinden bağımsız olarak kullanılmışlardır. İran'da tespit ettiğimiz alemler ise demir bir aksam üzerinde 7, 13 ve daha fazla sayıda alemin yan yana monte edilmesi ve aralarındaki boşluklara da hayvan figürlerinin yerleştirilmesi suretiyle farklı bir düzenlemede karşımıza çıkmaktadır. Alevi ve Bektaşilik'te, Kırklar Meydanı, On İki İmam, On Dört Masumu Pak, On Yedi Kemerbest, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile birlikte anılan Beşler ve Beşler'e eklenen Selman ve Cebrail ile Yediler gibi önemli rakamlar görülmektedir (De Jong: 2005: 261; Alkan, 2005: 32-98). Konu aldığımız alemlerde de bu önemli ve kutsal kabul edilen sayıların da kullanılması mümkündür. Örneklere bakıldığında, her bir alemin oluşturduğu farklı sayıda alem olduğu görülmekte olup bunların muhtemelen dengeyi de sağlamak amacıyla özellikle 9, 15, 23 gibi tek sayılardan seçildiği de ileri sürülebilir. Bu alemlerin, yukarıda bahsedildiği üzere binlerce kişinin katıldığı törenlerde kalabalık içinde fark edilecek biçimde büyük, yüksek ve tüy, kumaş gibi materyallerle de süslenmesi suretiyle dikkat çekici bir görünüme sahip olmalarının sağlandığı düşünülebilir. Alemlerin, Taziye merasimlerinin önemli bir objesi olduğu, törenlerden önce alemin süslenmesi, yerinden alınması, dolaştırılması ve yerine geri getirilmesi gibi ritüellerin önceden programlanıp hatta provasının da yapıldığı, litürjik anlatımda bu programın da önemli olduğu anlaşılmaktadır. Alemin Kerbelâ Vak'ası ile olan bağlantısı ise onun çok değerli ve önemli olmasını, saygı görmesini sağlamaktadır. Hz. Hüseyin'in kardeşi olan Hz. Abbas, Hz. Hüseyin'in alemdarı olarak Kerbelâ'da O'nun sancağını taşıyan kişidir. Hz. Abbas, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in çocuğuna su almak için nehre yaklaştığında Yezid'in gönderdiği askerler tarafından kolları kesilmiş ve şehit edilmiştir. Birkaç örnekte, merasimlerde, Hz. Abbas'ın kesilen kollarını temsilen kolların dövüldüğü (Pakistan), bazı alemlerin de Hz. Abbas'ın adını taşıdığı (İğdır) görülmektedir. Aşura törenlerinde kullanılan alemler de, Hz. Abbas'ın şehâdetiyle yere düşen sancağın tekrar kaldırılmasını yani Hz. Hüseyin'i temsil eden litürjik malzemelerdir. Alemin süslenmesi için üzerine konan kumaşların, hastaların iyileşmesi amacıyla boyunlarına dolanması, alemden şifa beklenmesi de alemin Hz. Hüseyin'in iyileştirici özelliğiyle özdeşleştirildiğini göstermektedir. Alemin üzerinde yer alan kitabelerde Kur'an'dan ayetlere yer verilmiş, Esmâ-ü'l Hüsnâ'dan bazıları, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin ile aileleri ve yakınlarının isimleri, selam, sabır, metanet, yardım, övgü, şehitlik, bağışlanma

içeren ifadeler yer almıştır. Alem üzerindeki figürler ve kitabelerdeki ifadeler de alemin ve benzer alemlerin Hz. Hüseyin’i temsil eden dini bir sembol olduğunu desteklemektedir. Alemlerde yer alan bütün hayvan figürleri yukarıda değinilen sembolik anlatımlarıyla alemin litürjik olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Alem, üzerinde yer alan aslan, ejder, geyik, koç, deve, horoz ve tavus kuşu figürleriyle yeniden doğuş (aslan, deve), ölümsüzlük ve soyluluk (ejder, tavus kuşu), inanç ve mutluluğa kavuşma (geyik), güç, hâkimiyet, bereket (koç, keçi), koruyucu ruh (horoz) olarak yorumlanabilecek ikonografik anlatımlara sahiptir. Özellikle aslan Hz. Ali’yi, tavus kuşu ise ölümsüzlüğü ile Hz. Hüseyin’i sembolize eden önemli figürler olarak görülmektedir. Alevi-Bektaşî geleneğinde menâkıbnâmelerle de beslenerek sıklıkla rastladığımız figürlü süslemelerdeki İslam Öncesi Türk sanatı ve kültüründen itibaren takip edebildiğimiz ikonografik anlatımın, İran’da konu aldığımız alem üzerindeki figürlerde de aynı ikonografik anlatımlarla örtüşen özellikler taşıması ise oldukça ilginç olup kültürlerin yakınlığı ve geçişkenliğini göstermesi açısından da önemlidir.

Değerlendirilen litürjik objenin, özellikle çelik ve demir kullanılan alem bölümlerinin özelliklerinden ötürü yakın zamanda imal edilmiş bir alem olduğu anlaşılmaktadır. Ancak aşura merasimlerinin İran’da XVI. yüzyıldan itibaren resmî olarak yapıldığı bilinmekte, kaynaklardaki anlatımlara dayanarak da bu yüzyıldan itibaren merasimlerde alem kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde aşura merasimlerinde kullanılan alemler de önceki yüzyıllarda yapılmış örneklerin benzerleri olarak yapılagelmiştir. Aşura merasimlerinin Safevi ve Kâcar dönemlerinde çok şaşaalı düzenlendiği düşünüldüğünde, XVII-XIX. yüzyıllarda çok sayıda alem üretildiği ileri sürülebilir. Araştırma sonucunda, Muharrem Ayı’nda aşura merasimi ve alem kullanma geleneği İran, Azerbaycan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan’da Şî mezhebine bağlı bölgelerde sıklıkla görülmekteyken, Türkiye’de Alevi-Bektaşî geleneğinde ise Muharrem Ayı’nda böyle bir merasim uygulamasına rastlanmamıştır. Yalnız Caferi mezhebinden halkın yoğun yaşadığı Iğdır ve çevresinde aşura merasimi yapılması ve el şeklinde (Pençe-i Ali Aba) alem kullanılması geleneği günümüzde de devam etmektedir. Böylece, aşura merasimlerindeki ritüellerin, farklı coğrafya ve kültürlerde de olsa, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ merkezli olduğu görülmekte, aşura merasimlerinde kullanılan alemlerin taşıdığı ikonografik anlamlarla da birlikte Hz. Hüseyin’i temsil eden güçlü bir litürjik obje olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Sonnotlar

- 1 Kazvin’e ilk ziyaret 2012 senesinde gerçekleştirilmiş ve makalede ele alınan alemler bu sırada görülmüştür. Camideki görevliler tarafından yalnızca genel resimlerinin çekilmesine izin verilmiş olup 2017 senesindeki ziyaret sırasında ise Kazvin Bölgesi Kültür ve Turizm Ofisi’nden alınan izne rağmen Kurban Bayramı arifesinde olduğu için camideki yoğun kalabalık sebebiyle yine üzerinde detaylı inceleme yapılmasına izin verilmemiş, yalnızca bir alem biraz ayrıntılı fotoğflanabilmiştir. Kazvin Hz. Halime ve Amine Camii’nde bulunan üç alem, gerek düzenleme gerek sahip oldukları hayvan figürleri, gerekse de Aşura merasimlerindeki kullanımları ile benzer özellikler taşımaktadırlar. Metinde tekrara düşmemek için bunlardan nispeten daha ayrıntılı fotoğraf çekilebilen bir tanesi konu edilmiş, diğer ikisi tekrar tasvir edilmemiştir. Ancak alemlerin saifaları üzerindeki kitabelerde farklı ayetler ya da ifadeler de yer aldığı bilinmektedir. Ayrıntılı fotoğflanmadığı için bunlar okunamamış, ancak camide bulunan ikinci alemin resmi ve çizimine, üçüncü alemin de resmine metin içinde yer verilmiştir.

- 2 Yukarıda belirtildiği üzere alemlerde en, boy ve yükseklik verecek ölçüler alınmamıştır. Gerek makalede ele alınan alemler, gerekse de kaynaklardan elde ettiğimiz ve Aşura ritüellerinde kullanıldığı anlaşılan diğer alemlere bakıldığında standart bir ölçülerinin olmadığı, büyük alemi meydana getiren alemlerin muhtelif büyüklüklerde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte New York Metropolitan Museum'da bulunan ve Hindistan, Deccan'dan gelen XVII-XVIII.yy. ait alem, 96.5 cm. yükseklik ve 30.5 cm. genişliğe sahiptir. Yine aynı müzede bulunan ve Hindistan Haydarabad menşeli 1700 senesine ait alem ise 72.4 cm. yüksekliğinde ve 29.8 cm. genişliğindedir (metmuseum.org/art/collection/search/457977 ve metmuseum.org/art/collection/search/457817 erişim tarihi 25.09.2019). Bu örnekler, alemlerin ölçüleri hakkında en azından genel bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Genellikle ortadaki en büyük ve iki yanlara doğru küçülen ölçülerde kullanılan alemler, demir bir aksam üzerinde yan yana dizilmek suretiyle büyük alemleri oluşturmakta, ölçüleri de kullanılacak demir aksamin boyutlarına göre hazırlanmaktadır. Günümüzde bu alemlerin üretimleri devam etmektedir. Bu üretimle ilgili bir video, <http://playtube.pk/watch> (25.07.2019 erişim tarihi) adresinden izlenebilmektedir. Söz konusu videoda, Safeviler'den önce daha küçük, Safeviler'den itibaren ise daha büyük alemler yapıldığı, alemlerde Allah, Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, ayetler ve On İki İmam'ın isimlerine yer verildiği, figürlü süsleme kullanıldığı ve ağırlıklarının 5 kg. ile 300 kg. arasında değiştiği belirtilmektedir. Çeviri için Nişantaşı Üniversitesi'nden Dr.Öğr.Ü. Ghonche Ghoghji'ye teşekkür ederim.
- 3 Geniş bir kültür coğrafyasında önceleri ongun, Osmanlı döneminde de padişahı temsilen ya da tarikat alametleri gibi çeşitli işlevlerle de karşımıza çıkan alemlerin piriç, bakır gibi madenlerden, altın gibi kıymetli malzemelerden kazıma, derin kazıma, dövme, ajur gibi farklı tekniklerle yapılmış örnekleri de mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Tezcan, Turgay Tezcan (1991). *Türk Sancak Alemleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yay.: Ankara, Ülker Erginsoy (1978), *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*. Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.
- 4 Alemlerin üzerindeki kitabeleri inceleyen ve okuyan Arel Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Dr.Öğr.Ü. Hayrünissa Bilecik ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans öğrencisi Züleyha Öztürk'e teşekkür ederim. Ayrıca, makalede kullanılan alemlerin çizimleri de Sanat Tarihçisi Dr. Selma Gül tarafından yapılmıştır, kendisine teşekkür ederim.
- 5 Kale halkını korkutan yedi başlı bir ejderhayı öldürülen Sarı Saltuk, ejder şekline dönüşen Ahî Evran'ın kerametleri, Saru İsmail'in Hünkâr'ın izniyle yerleşme yerini belirleyecek sopayı attığında onun bir keşişe ejderha olarak görünmesi, Hacım Sultan'ın yurt edinmek için gittiği Germiyan memleketinde ejderhayı öldürmesi gibi rivayetler *Vilâyetnâme*'de ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (Gölpınarlı, 1958: 46-47, 50-54, 59-60, 82, 84, 87; Göktaş, 1995: 82-83; Göktaş, 2006: 9-10).
- 6 Yine *Vilâyetnâme*'deki aslanla ilgili bir diğer rivayette de; Hacı Bektâş-ı Velî Hac'ca gitmek ister ve çölde yol alırken aslanların bulunduğu bir yere uğrar. Hacı Bektâş o bölgeye gidince iki aslan ona saldırırsa da başlarından kuyruklarına kadar ikisini de iki eliyle sıvazlar. İki aslan orada taş olur, diğer aslanlar da uysallaşır (Gölpınarlı, 1958: 17).
- 7 Mırac gecesinde, Hz. Muhammed önüne çıkan aslanın dikkatini dağıtmak ve onu sakinleştirmek için son peygamber olduğunu belirten "hatem" adı verilen yüzüğünü aslanın ağzına atar. Allah'ın huzuruna çıkar. Mırac dönüşünde, Kırklar Meclisi'nin toplantısında Hz. Ali ağzındaki yüzüğü çıkarır ve Hz. Peygamber de yüzüğü görünce Hz. Ali'yi tanır.
- 8 Örneğin; diğer birçok tarikat ehli gibi geyik biçimine giren Geyikli Baba, Bursa'nın önemli manevi kişiliklerindedir (Çoruhlu, 1982: 41). Nıksar'da Çöreği Büyük Tekkesi olarak tanınan yapı da taçkapısında yer alan geyik figürü ile dikkat çekmektedir.
- 9 Hacı Bektâş'ın ulu halifelerinden biri de Rasûl Baba'dır. Rivayete göre, Altıntaş civarındaki yerde bir kâfir beyi vardı. Bu bey, adamlarıyla bir gün ava çıkar ve otlayan bir altın geyik görürler. Yakalamak için hamle edince geyik kaçar ve bir güvercin şekline girer, sonra insan şekline döner ve dile gelerek Hacı Bektâş'ın halifelerinden Rasûl olduğunu söyler. Konuştuğu kişilerin imana gelirler (Gölpınarlı, 1958: 88). Benzer bir rivayete göre de yiğit bir delikanlı olan Gaybî Bey ormanda avlanırken bir geyik görür ve altın okuyla onu vurur. Kaçan geyiği kovalayan Gaybî Bey, Elmali'da Abdal Musa Dergâhı'na gelir. Gaybî Bey altın okunu ve yaralı geyiği ister, postta oturan Abdal Musa koltuğunun altından kanlı altın oku çıkarıp verir. Bunu gören Gaybî Bey, beyliğini bırakır ve dergâha bağlanır, Kaygusuz Abdal olur (Cumbur, 1982: 80; Alkan, 2005:117-123). Hacı Bektâş-ı Velî'nin de koltuğunun altında bir geyik ile çeşitli tasvirleri yapılmıştır.

- 10 İslamiyet'ten sonra günümüze kadar koç, koyun ismi taşıyan devlet (Karakoyunlular, Akkoyunlular) ya da aşiretlerin (Koçgiri) bulunuşu da hukuki sembol olarak kullanıldıklarını da göstermektedir.
- 11 Ne zaman öleceği içine doğan Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i yanına çağırarak ölümünden sonra eve yüzü örtülü bir adam geleceğini, cenazesini bir deveye yükleyeceğini ve gömmek üzere uzaklara götürüleceğini söyler. Oğullarına, bu yabancıyı işine karışmamalarını, onu izlemelerini tembihler. Olaylar aynen gerçekleştiğinde, Hz. Ali'nin oğulları yine de bu yabancıyı takip ederler ve ısrar sonucu yüzünü gizleyen örtüyü açtıklarında, onun Hz. Ali olduğunu görürler (Gölpınarlı, 1958: 134; De Jong, 2005: 258).
- 12 *Vilâyetnâme*'de geçtiği üzere, Hacı Bektâş-ı Velî, Saru İsmail'i çağırıp o gün vefat edeceğini bildirir ve vasiyette bulunur. Atla, yüzü örtülü yabancı birinin geleceğini, cenaze merasimini birlikte yapmalarını, gömüldükten sonra yabancıyla hiç konuşmalarını tembihler. Vefatından sonra, olaylar dediği şekilde gelişir ve cenazeden sonra yabancı atlı giderken Saru İsmail'in ısrarına dayanamayarak yüzünü açar. O zaman gelen kişinin Hacı Bektâş-ı Velî'nin kendisi olduğunu görürler (Gölpınarlı, 1958: 90-91).
- 13 Töreni idare eden Bektâşî babası horozu törenin belli bir yerinde kutsal ve sonra horoz kurban edilerek yenmek üzere hazırlanır. Bu geleneği benimseyen Bektâşî grupları, Cebrail kurbanına atfen kestikleri beyaz horozu en değerli kurban olarak görürler. Babagân kolunun ortaya çıkmasıyla, horoz kurban etmek törenden çıkartılmış, ancak horozun simgesel olarak kullanılması devam etmiştir (De Jong, 2005: 257-258).
- 14 Ayrıca, İran kültür ve sanatında Simurg ismiyle pek çok eserde yer alan Anka Kuşu da Şilik ve Alevîlik'te Tanrı'ya doğru kanatlanıp uçan erenlerin ve kırkların simgesi olarak kullanılmıştır. Anka kuşu, Tanrı'ya kaynaşmanın aynı beden ve yaradılıştaki bir olmasının simgesi de olmaktadır (Alkan, 2005: 101-102). Alemdeki tasvirde ise, başındaki telleri ve kuyruğunun özellikle vurgulanması gibi unsurlarla tavus kuşu olarak değerlendirilmiştir.
- 15 Kerbelâ Vak'ası'nın oluşma sürecine kısaca bakacak olursak; Halife Muaviye'nin ölümünden sonra oğlu Yezid halife olmuştur. Hz. Hüseyin, halifelik kendi hakkı olduğu için Yezid'e biat etmeyi kabul etmedi ve durumu öğrenmesi için Müslim b. Akil'i Küfe'ye gönderdi. Burada binlerce kişinin Hz. Hüseyin'e biat etmesi üzerine Yezid'in Küfe'ye gönderdiği vali, Müslim b. Akil'i öldürttü. İmam Hüseyin ise, bu sıralarda ailesi ve yakınlarıyla birlikte Küfe dolaylarına gelmişti. Bu arada Küfe halkı Hz. Hüseyin'e biatlarından vazgeçmişler ancak Müslim b. Akil öldürüldüğü için Hz. Hüseyin'in bu haberi alması mümkün olmamıştı. Hz. Hüseyin ve yakınları, Küfe önlerinde askerle karşılaşınca, Muharrem'in ikinci gününde Kerbelâ'da konakladılar. Orduya komuta eden Ömer b. Sa'd, Ubeydullah b. Ziyad'ın emriyle Hz. Hüseyin ve yanındakilerin biat etmesinin istendiğini söylese de, Hz. Hüseyin bunu kabul etmedi, savaşmak niyetinde de olmadıklarını bildirdi. Ancak ordu yine de, Hz. Hüseyin ve yakınlarını Fırat Irmağı'na ulaşmasını engelleyecek şekilde yer aldılar. Hz. Hüseyin savaş istemediğini, ya Şam'a gidip Yezid'le görüşmek ya da Mekke'ye dönmek istediklerini bildirdi. Ancak orduya komuta eden Ömer b. Sa'd, teslim olmadıkları takdirde öldürüleceklerini söyledi. Muharrem'in 10. günü, sayıca çok az ve su-suzlukta bitkin olan Hz. Hüseyin ve yakınları zor durumda olmalarına rağmen savaştilar. Hz. Hüseyin bir ara Fırat Irmağı'na ulaşabilirdi de aldığı kılıç darbeleriyle çok kan kaybetti ve başı kesilerek şehit edildi. Aralarında henüz birkaç aylık bebeği Ali Asker'in de olduğu, Alemdarı Abbas, Hz. Hasan'ın oğlu Kasım başta olmak üzere ailenin bütün erkekleri de şehit edildi. Bu kıyımdan yalnızca Zeynü'l Abidin kurtuldu, o da öldürülmek istendiyse de annesi ya da Ömer b. Sa'd tarafından korunarak hayatta kaldı. Şehitlerin cenazeleri ertesi gün, Gadiyriye köylülerince defnedildi. Savaş tutsakları ise, şehitlerin başları da yanlarında olmak üzere önce Küfe, sonra Şam ve Medine'ye gönderildiler (Fıglalı, 1998: 518-521; Muhaddisi, 2010: 267-278). Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Azizova, 2001, Öz, 2002; Köksal, 2008.
- 16 Selçuklu döneminde Hemedan'da çoğunlukta olan Sünniler (Hanefi ve Şafii) tarafından da Taziyeler icra edilmiştir (Topaloğlu, 2010: 507).
- 17 Evliya Çelebi'nin tanık olduğu bu merasimde çadırlar ve otağlar kurulduğunu, çeşit çeşit yemekler pişirildiğini, halkın Maktel-i Hüseyin'i dinledikten sonra "Ya Hasan, Ya Hüseyin" diye bağırarak coştuklarını, başlarını çizerek kanattıklarını, zincirlerle sırtlarını dövdüklerini ve Hz. Hüseyin'in başı kesik olarak kanlar akan bir maketinin dolaştırıldığını ayrıntılı olarak tasvir etmekte "...aşurâ gününde *Dergezîn* kırları insan kani ile renklenip *Dergezîn zemini lale reng olurdu...*" demektedir (Kahraman, Dağlı, 2010: 476-478).
- 18 1540'da Venedikli bir diplomat olan Michele Membre Tebriz'de, Portekizli Antonio de Gouvea Şiraz'da, 1618-19'da Della Valle İsfahan'da, 1618-19'da İspanyol bir diplomat olan Garcia de Silva y Figueroa, 1624'de Fedot Kotov ve 1637'de Adam Olearius İsfahan'da tanık oldukları merasimleri

- seyahatnamelerinde aktarmaktadırlar. Bu anlatımlardan Hz. Hüseyin için 10 gün yas tutulduğu, vücutlarını siyaha boyamış grupların cami ve mescitleri dolaşarak çekilen acıları anlattıkları, yas boyunca insanların oruçlu olduğu ve işle-güçle uğraşmadıkları, matem alaylarının şehri gezdikleri, yüzlerini ve vücutlarını yaraladıkları, tıraş ve banyo yapmadıkları, siyah giyindikleri, matem alayında çeşitli çalgılarla ritimli ve hüzünlü bir müzik çalındığı, mersiyeler söylendiği gibi merasimlerle ilgili pek çok ayrıntıyı öğrenmek mümkün olmaktadır. Ayrıca, merasim alaylarının boş tabutlar, kanlı maketler, siyah bezler sarılmış kutular gibi bazı materyalleri de olayı anlatan objeler olarak taşıdıkları anlaşılmaktadır.
- 19 Ayrıntılı bilgi için bkz., Babek Rahimi (2011), *Theater State and the Formation of Early Modern Public Sphere in Iran*. Leiden, Boston: Brill.
- 20 Jean Chardin'in seyahatnamesinin Türkçe nüshasından (Jean Chardin, Chardin Seyahatnamesi İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014) incelenmiş, ancak Metin And'ın yayınında verdiği bilgiler Türkçe nüshada ve kaynakçada belirtilen orijinal ciltte tespit edilememiştir. Metinde verilen bilgiler And'ın çalışmasından kullanılmıştır.
- 21 Kâcar dönemi sonrası ve günümüz aşura merasimleri için bkz., Kamran Scot Aghaie (2004). *The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran*. Seattle: University of Washington Press.
- Günümüzde Pakistan'da devam eden Muharrem ay ritüelleri ve alem kullanımı için bkz., Shemeem Burney Abbas (2005). "Sakineh, The Narrator of Karbala, An Ethnographic Description of a Women's Majles Ritual in Pakistan". *The Women of Kerbela Ritual Performance and Symbolic Discourses in Modern Shi'i Islam*, ed. Kamran Scot Aghaie, USA: Universtiy of Teksas Press, 141-160.
- İran, Hindistan ve Pakistan'daki Şii inancı, Kerbelâ, merasimler, ritüeller, meclisler vb. konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Syed Akbar Hyder (2006). *Reliving Kerbela Martyrdom in South Asian Memory*. Oxford University Press.

Kaynakça

- Abbas, Shemeem Burney. (2005). "Sakineh, The Narrator of Karbala, An Ethnographic Description of a Women's Majles Ritual in Pakistan". *The Women of Kerbela Ritual Performance and Symbolic Discourses in Modern Shi'i Islam*, ed. Kamran Scot Aghaie, USA: Universtiy of Teksas Press, 141-160.
- Aghaie, Kamran Scot. (2004). *The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran*. Seattle: University of Washington Press.
- Alkan, Erdoğan. (2005). *Sayılar ve Hayvan Simgeleriyle Alevi Mitolojisi*. İstanbul: Kaynak Yay.
- And, Metin. (2002). *Ritüelden Drama, Kerbelâ-Muharrem-Taziye*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yay.
- Ayhan, Gökben ve Demet Göçer. (2016). "Hacıbektaş Veli Müzesi'ndeki Sancak Alemleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 79, Ankara, 171-195.
- Arseven, Celâl Esad. (1975). "Alem". *Sanat Ansiklopedisi C.I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 39-44.
- Azizova, Elnure. (2001). "Kerbela Vak'ası". *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı*, İstanbul.
- Baş, Eyüp. (2010). "İslâm Tarihinde Matem/Yas Kültürü ve Kerbelâ". *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)* C.II, Sivas, 379-386.

- Beder, Erkan. (2011). “İğdir İlinde Muharrem Ayı Törenleri”, *Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Erzurum.
- Cheraghi, Abazar. (2010). “İran’da Kerbela-Taziye ve Mersiye”. *Çeşitli Yönleriyle Kerbela. (Din Bilimleri) C.III*, Sivas, 233-238.
- Cumbur, Müjgân. (1982). “Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine”. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri C.II Halk Edebiyatı*, Ankara, 71-94.
- Çakır, Nuh. (2008). “Şiî ve Sünnî Topluluklarda Muharrem Ayı Etkinlikleri”. Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum.
- Çağrı, Mustafa. (2003). “Matem-Câhiliye Döneminde ve İslam’da Matem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.28*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 128-129.
- Çevrimli, Nilgün. (2012). “Değişik İşlevli Bir Grup Madeni Eser Örnekleri Üzerinde Görülen Ejder Figürleri Hakkında Bir Değerlendirme”. *Vakıflar Dergisi 37*, Ankara, 193-222.
- Çoruhlu, Yaşar. (1993). “Türk Sanatında Görülen Deve Figürlerinin Sembolizmi”. *Türk Kültürü Araştırmaları Y.XXXI S.1-2*, 95-104.
- . (1995a). “Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi”. *Toplumsal Tarih 18*, 33-42.
- . (1995b). “Türk Sanatında Koyun, Koç, Keçi Figürlerinin Sembolizmi”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi 100*, İstanbul, 52-60.
- . (2014). *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dinî ve Edebî Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Konya: Kömen Yay.
- Dalkesen, Nilgün. (2015). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü”. *Milli Folklor Y.27 S.106*, 58-69.
- De Jong, Frederick. (2005). “Bektaşilik’te İkonografi”. *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 251-283.
- Devellioğlu, Ferit. (1989). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 8. Baskı Ankara: Aydın Kitabevi.
- Erdem, Sargon. (1989). “Alem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.2*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 352-354.
- Erginsoy, Ülker. (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişimi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.

- Ersal, Mehmet. (2016). "Yası Katık Edenler: Alevi Toplumunda Ritüelik Farklılıklarla Kerbela". *Uluslararası Kerbela ve Hz. Hüseyin Sempozyum Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara, 345-370.
- Esin, Emel. (1970). "Evren (Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisindeki Menşeleri)". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* S.1, Ankara, 161-181.
- Fırlı, Ethem Ruhi. (1998). "Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 518-521.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyet-nâme*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gündüzöz, Güldane. (2017). "Tasavvuf Kültüründe Hırka, Alem ve Seccâde". *Akademik Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)* S.64, 80-94.
- . (2018). "Tekke Hayatında Üç Muktedir Figür: Sancak, Alem ve Tuğ". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 85, 161-181.
- Güler, Gül. (1993). "Anadolu Müzelerinde Bulunan Bayrak ve Sancak Alemleri". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. (2013). "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları". *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür : Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, M. Ali Hacıgökmen, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 393-422.
- Harman, Mürüvet. (2014). "İnsan-ı Kâmil Yazı Resimlerinin İkonografik ve Sembolik Anlamalarına Dair Bir Çözümleme". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 70, 97-119.
- . (2019), "Kırkbudak Şamdanlar İle İlgili Bir Deneme". *Sanat Tarihi Yıllığı* S.28, 55-80.
- Harman, Ömer Lütfü. (2003). "Matem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 127-128.
- Hosseini, Abbas. (2016). "Iconography of the three Icons in Shi'i Muharram Rituals; The Peacock, the Cypress and the Lion". *Kimiya-ye-Honar* Fourth Year No.17, 110-128.
- Hussain, Ali J. (2005). "The Mourning of History and the History of Mourning: The Evolution of Ritual Commemoration of the Battle of Karbala". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* V. 25 No. 1, 78-88.
- Syed Akbar Hyder. (2006). *Reliving Kerbela Martyrdom in South Asian Memory*. Oxford University Press.

- Işık, Caner ve Uğur Özdemir. (2012). “İğdır Yas Geleneğinde Sinezenler”. *II.Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 13-15 Aralık 2011 İğdır*, Erzurum, 449-456.
- İnal, Güner. (1971). “Susuz Han’daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri”. *Sanat Tarihi Yıllığı* S.IV, İstanbul, 153-181.
- Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad, Basra, Bitlis, Diyarbakır, İsfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van* 4. Kitap 2. Cilt. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Kalafat, Yaşar ve Necdet Yaşar Bayatlı. (2010). “Türk Kültür Coğrafyasında Kerbela İçerikli Halk İnançları”. *Çeşitli Yönleriyle Kerbela. (Din Bilimleri)* C.III, Sivas, 219-231.
- Karamağaralı, Beyhan. (1973). “Anadolu’da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1, 247-276.
- Kaya, Lütfiye Göktaş. (2006). “Alevi Bektaşî Kültüründe “Kırkbudak” Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 40, Ankara, 1-15.
- . (1995). “Türk Sanatında Şamdanlar. (Hacıbektaş ve Mevlana Müzelerinde Yer Alan Çok Kollu Şamdanlar)”. Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Kaya, Zeynep Sena. (2018). “İran’da Âşûrâ Merasimleri ve Tarihsel Gelişimi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Bursa.
- Khan, Hasan. (2016). “Günümüz Pakistan’ındaki Kalenderiliğin Ortaçağ Motifleri ve Bunlarla Türkiye’deki Aleviler’in ve İran’daki Ehl-i Hakk’ın Bazı Ritüelleri Arasındaki Yapısal Benzerlikler”. *Uluslararası Kerbela ve Hz. Hüseyin Sempozyum Bildirileri*, Haz.Gülağ Öz, Ankara, 68-278.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1959). “Etnografya Müzesindeki Alemler”. *Türk Etnografya Dergisi* S.III/1958, Ankara 80-86.
- Köksal, Mustafa Asım. (2008), *Hız. Hüseyin ve Kerbela Faciası*. İstanbul.
- Mohammadi, Abdullah. (2016). “Mezar-ı Şerif’te Yaşayan Hazaralarda Aşura. (Aşure) Geleneği”. *Uluslararası Kerbela ve Hz. Hüseyin Sempozyum Bildirileri*, Haz.Gülağ Öz, Ankara, 15-29.
- Muhaddisî, Cevad. (2010). *A’dan Z’ye Kerbela Ansiklopedisi*. Çev.Komisyon, İstanbul: Asr Yay.

- Ocak, Ahmet Yaşar. (1983). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul.
- . (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderiler. (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Öney, Gönül. (1969). "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri". *Belleten* C.XXXIII S.130, Ankara, 171-192.
- . (1970). "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü". *Anadolu/Anatolia* S.XIII. (1969), Ankara, 1-41.
- Önge, Yılmaz. (1979). "Anadolu'nun Bazı İslami Yapılarındaki Alemler Hakkında". *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul 15-20.X.1973) Tebliğler*, İstanbul, 814-838.
- Öz, Mustafa. (2002). "Kerbelâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 271-272.
- Öz, Mustafa. (2011). "Tâziye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 203-204.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1946). "Alem", *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* C.1, İstanbul, 47.
- Parman, Ebru. (1993). "Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi". *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*. Ankara, 387-412.
- Shani, Raya. (2012). "Calligraphic Lion Symbolising The Esoteric Dimension of Alî's Nature". *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*, Ed. Pedram Khosronejad, Tauris London-New York, 122-158.
- Şahin, Hanifi. (2008). "İlhanlılar Döneminde Şiflik". Yayınlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, , Erzurum.
- Topaloğlu, Fatih. (2010). "Şia'da Kerbelâ Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi". Çeşitli Yönleriyle *Kerbela (Tarih Bilimleri)* C.I, Sivas, 501-509.
- Taşğın, Ahmet. (2009). "Cem, Cemevi ve İşlevleri", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. Ed.Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 211-225.
- Tezcan, Hülya ve Turgay Tezcan. (1991). *Türk Sancak Alemleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Turan, Hayrunnisa Çakmakçı. (2012). "Tavusla Düşüş Simurgla Yükseliş İslam Or-

- taçağı'na Damga Vuran Kuş Risaleleri ve Safır-i Simurg". *Vakıflar Dergisi* 38, Ankara, 165-172.
- Türk, Hüseyin ve Erkan Beder. (2016). "Sosyal Hafıza Aktarım Aracı olarak İğdir'da Kerbela Mersiyesi Okuma Geleneği". *Uluslararası Kerbela ve Hz.Hüseyin Sempozyum Bildirileri*, Haz.Gülağ Öz, Ankara, 310-320.
- Uludağ, Süleyman. (1991). "Ayin-Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 250-251.
- Üryani, G. Esra Genim. (2005). "Kültür Tarihinde Tavus Kuşu". *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan, Makaleler*, İstanbul, 657-671.
- Yaman, Mehmet. (2009). "Alevilik ve Bektaşilikte Kerbela Matemi". *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ed.Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 368-372.
- Yaman, Ali. (2016). "Geleneksel Alevi Yaşamında ve Kaynaklarında Kerbela". *Uluslararası Kerbela ve Hz. Hüseyin Sempozyum Bildirileri*, Haz.Gülağ Öz, Ankara, 76-92.
- Yarshater, Ehsan. (1979), "Ta'ziyeh and Pre-Islamic Mourning Rites in Iran". *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, ed. Peter J. Chelkowski, New York: New York University Press, 88-94.
- Yavuz, Güngör. (1927). "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesindeki Sancak Alemleri". *Arkitekt* 328, İstanbul, 181.
- Yücel, Erdem. (1975). "Türk Sanatında Alem". *Türkiyemiz* 16, İstanbul, 34-37.
- Zarcone, Thierry. (2012). "The Lion of Ali in Anatolia: History, Symbolism and Iconology". *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*, Ed. Pedram Khosronejad, Tauris, London-New York, 104-121.